

1. ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

1.1. Gelişimsel Yöntem

Bu yöntemin amacı değişik yaşlarda insanın büyüme ve gelişmesini incelemektir. Üç türüdür.

a) Boylamsal (uzunlamasına) araştırma: Aynı bireyin (grubun) farklı yaşlardaki özelliklerinin, değişik zaman aralıklarında incelenmesidir. Araştırmanın çok geniş bir zaman dilimine yayılması, maliyetli olması ve elde edilen verilerin genellenebilme imkânının düşük olması gibi dezavantajları vardır.

Mesela; bir bireyin dil gelişimini farklı yaşlarda (değişik zamanlarda) incelemek.

b) Kesitsel (kesitlemesine) araştırma: Farklı yaşlardaki bireylerin (farklı grupların) belli davranışlarının, aynı zamanda (tek seferde) ölçülerek veya gözlenerek incelenmesidir. Bu araştırma süre ve maliyet açısından boylamsal araştırmalara göre çok daha avantajlıdır. Fakat farklı yaş gruplarındaki denekler farklı dönemlerde doğdukları için başka değişkenler işin içine girebilir ve kontrol gücüğü doğabilir.

Mesela; 2, 4, 6 ve 8 yaşlarına sahip dört bireyin dil gelişimi özelliklerinin aynı zamanda incelenmesi.

c) Sırasal (ardışık) araştırma: Boylamsal ve kesitsel yöntemlerin sınırlılıklarını kaldırmak için her ikisinin birlikte kullanıldığı yöntemdir.

Araştırma farklı yaşlardan olan bireyleri içeren kesitsel bir çalışma ile başlatılır. Daha sonra birkaç ay ve yıl aynı bireyler tekrar ölçülür. Bununla birlikte başlangıçtaki grupta gerçekleşen değişimlerin kontrol edilmesi için zaman içinde araştırmaya yeni gruplar katılır.

1.2. Meta-Analiz Yöntemi

Bu yöntem, aynı konu üzerinde birbirinden bağımsız olarak yapılmış çalışmaların sonuçlarını bir araya getirerek sentezlemek ve bu sonuçlardaki farklılığa sebep olan ara değişkenleri bulmak için istatistiksel yöntemlerin kullanılması sürecidir.

Meta-analiz çalışmaları sadece var olan çalışmaların sonuçlarını bir araya getirmekle kalmaz aynı zamanda dâhil edilen hiçbir çalışmanın incelemediği bazı değişkenlerin bağımlı değişken (sonuç) üzerindeki etkisinin incelenmesine olanak sağlar.

Mesela; 2-7 yaş arası çocuklarının dil gelişimi konusunda farklı zamanlarda ve koşullarda yapılmış olan birkaç araştırmanın sonuçları birleştirilerek, elde edilen sonuçlara göre işlem yapılır.

1.3. Etnografik Çalışma

Bireyin gelişim sürecinde kültürel etkilerin belirlendiği yöntemdir. Etnografik çalışmayla toplumun örf, adet, gelenek, göreneklerinin, inançlarının, değerlerinin ve ahlaki yapısının bireyin gelişimini nasıl etkilediği belirlenir.

2. GELİŞİMDE TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Gelişim: Organizmanın döllenmeden başlayarak bedensel, zihinsel, duygusal, dilsel, sosyal açıdan yaşamının sonuna kadar sistemli ve düzenli olarak sürekli ilerlemeye yönelik değişim göstermesi **süreci**dir. Hem nicel hem de nitel bir süreçtir.

2.2. Gelişme: Gelişim sürecinin sonunda ortaya çıkan kazanımlar yani ürünlerdir.

Gelişme terimi düzenli, uyumlu ve sürekli bir **ilerlemeyi** kapsar.

Mesela; dilin kazanılması (öğrenilmesi) bir süreç yani gelişimken, bu sürecin sonunda dil bilgisi kurallarına uygun şekilde konuşmak, anne, baba, kitap, kalem demek bir gelişmedir.

2.3. Değişim: Bir durumdan başka bir duruma geçmektir. Yani farklılaşmak demektir.

Mesela; Hasan geçmişte masa tenisi oynamayı bilmiyorken şimdi biliyor olması bir değişimdir.

Değişim hem olumlu hem de olumsuz olabilir.

Mesela; 2013 yılında Türkiye’de okuma-yazma oranının artması olumlu bir değişimken, cinayet oranlarının artması olumsuz bir değişimdir.

Uyarı: Eğer değişimler sistemli, düzenli, ardışık ve ileriye dönük olursa gelişim olur. Fakat olumsuz ve istenmedik yönde olursa bu gelişim olmaz, sadece değişim olur.

2.4. Büyüme: Organizmanın bedensel (fiziksel) ve hacimsel olarak değişim göstermesidir. Büyüme organizmada meydana gelen **nicel** bir olaydır. Büyüme, bedenin hem dış hem de iç organlarında oluşur.

Mesela; boyun uzaması, ağırlığın artması, kasların büyümesi, beyin ağırlaşması, saçın uzaması, tırnağın uzaması, dişin çıkması gibi meydana gelen niceliksel değişiklikler büyümedir.

Uyarı: Nitel değişiklikler büyüme olarak sayılmaz.

Büyümenin en hızlı olduğu dönemler sırasıyla doğum öncesi dönem, bebeklik dönemi, ergenlik dönemidir.

2.5. Olgunlaşma: Organizmanın doğuştan sahip olduğu potansiyel güçlerin (vücut organların), kendisinden beklenen fonksiyonları zamanla yerine getirebilecek (görev yapabilecek) duruma gelmesidir. **Mesela;** çocuğun el ve parmak yapısının 6 yaş civarında kalemi düzgün tutabilecek hale gelmesi. 12 aylık bir bebeğin yürüyebilmesi.

Olgunlaşma organizmanın doğuştan getirdiği biyolojik donanımın, genetik olarak belirlenmiş bir plan dâhilinde, zaman içinde kendiliğinden (yani öğrenme yaşantılarından ve çevresel değişkenlerden bağımsız) değişmesidir.

Yani olgunlaşma genetik yapının ortaya çıkardığı bir değişimdir. Olgunlaşma “**insan metabolizmasının, genetik haritasına uygun olarak farklılaşması**” sürecini kapsar. Bu farklılaşmalar sadece psikomotor alanda değil, bilişsel, sosyal vb. alanlarda da olur.

Olgunlaşmayı kalıtım belirler (annesi ve babası erken konuşan bebeklerin de erken konuşması). Çevrenin etkisi ise olgunlaşma üzerinde yoktur. Fakat bu çevresel koşullar normal (olağan) koşullardır. Olağan dışı çevre koşulları (radyasyona maruz kalma, iklim koşulları, çevre kirliliği gibi) ise genetik yapıda değişim oluşturabileceği için olgunlaşmayı etkiler. **Mesela;** çok ağır beslenme bozuklukları, yürüme için kasların gelişimini geciktirebilir.

Olgunlaşma, fiziksel gelişime büyük ölçüde etki eder. Birçok psikomotor davranışın yapılması olgunlaşmaya bağlıdır. **Mesela;** çocuğun kas ve kemik yapısı yeterli olgunluğa ulaşmadan, ne kadar yürüme alıştırmaları yaptırırsak yaptırılmaz, çocuk yürümeyi öğrenemez.

Olgunlaşmanın, yaş, zekâ ve sinir sisteminin koordinasyonu olmak üzere üç temel alt kavramı vardır. Bu açıdan olgunlaşma **hem fiziksel hem de zihinsel gelişimdir**. **Mesela;** çocuğun ancak 11/12 yaşından sonra soyut kavramları algılayabilecek düzeye gelmesi olgunlaşmadır.

Olgunlaşma sonucunda ortaya çıkan davranışlar (yürüme, dik durma, sesleri çıkarma) öğrenme ürünü olarak sayılamazlar. Ancak olgunlaşma öğrenme ve hazırbulunuşluk için ön koşuldur.

2.6. Hazırbulunuşluk: Hazırbulunuşluk, organizmanın bir konuyu tam olarak öğrenebilmesi için gerekli gelişim düzeyine, ön bilgilere ve güdülenme düzeyine erişmesidir.

Mesela; bir çocuğun bisiklet kullanabilmesi için önce, el, ayak ve kasların belli bir düzeyde gelişmesi (olgunlaşması) daha sonra da bisiklet kullanabilmesi için gerekli olan ön bilgilere sahip olması ve davranış için güdülenmiş olması hazırbulunuşluğa örnektir.

2.7. Öğrenme: Bireyin çevresiyle etkileşimi (tekrar ve yaşantı) sonucu meydana gelen nispeten kalıcı izli davranış değişikliğine öğrenme denir.

Mesela; Araba, bisiklet, klavye kullanma, 10’a kadar sayma, toplama-çıkarma yapabilmek

Bir davranışın öğrenilmiş olması için şu üç özelliği taşıması gerekir:

1. Her öğrenmede olumlu veya olumsuz bir yönde mutlaka bir **davranış değişikliği** olmalıdır.
2. Davranışın **uzunca bir süre devam etmesi (kalıcı izli olması)** gerekir.
3. Öğrenmede söz konusu olan davranış değişikliği **tekrar ve yaşantı sonucu** meydana gelmiş (sonradan kazanılmış) olması gerekir.

Uyarı: Her davranış değişikliği öğrenme değildir. Ancak tekrar ve yaşantı sonucu oluşan davranış değişiklikleri öğrenmedir. Bu anlamda **içdürtü, içgüdü, refleks, büyüme ve olgunlaşma** sonucu oluşan davranış değişiklikleri öğrenme değildir.

Öğrenmenin gerçekleşebilmesi için organizmanın gerekli olgunlaşma düzeyine sahip olması, hazırbulunuşluk düzeyinin yeterli olması ve çevre ile etkileşime girerek yaşantı kazanması şarttır.

3. GELİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

3.1. Kalıtım: Bireylerin genler yoluyla anne ve babasından aldığı özelliklere kalıtım denir.

Organizmadaki genetik materyalin (kalıtsal yapının) tamamına **genom** denir. Genler, DNA’lardan oluşur. DNA canlının tüm özellikleriyle ilgili bilgiyi içerir.

Genler **başat** (dominant/baskın: kahverengi göz, A, B, AB kan grupları) ve **çekinik** (resesif/silik: sarı saç, düz saç, mavi göz) diye iki türdür. Çekinik özellikler, her iki cinsten benzer genler varsa oluşur.

İnsandaki kromozom sayısı 23 çifttir. Cinsiyeti belirleyen kromozom’a **Gonozom** (1 çifttir: kadınlarda X, erkeklerde XY), cinsiyetle ilgili olmayan genlere **Otozom** (22 çifttir) denir.

Eşey hücrelerin (23 çift kromozomun) birleşmesi sonucu oluşan yapıya (döllenmiş yumurtaya) **zigot** denir. Eşey hücrelerinin bir tanesine ise **gamet** denir.

Anne ve babadan çocuğa kalıtım yolu ile geçen yapıya **GENOTİP** denir. Zekâ ve bedensel özellikler büyük oranda Genotiple belirlenir. **FENOTİP** ise bu genetik yapının dışardan gözlenebilen şeklidir yani kalıtsal bir özelliğin fiziksel olarak bireyde kendini göstermesidir. Bir genotipten, birçok fenotip meydana gelebilir. Değişik fenotiplerin oluşmasında doğum öncesi, doğum sırası, doğum sonrası çevre etkilidir. Yani fenotip çevre tarafından belirlenir. **Mesela;** saç rengi, göz rengi, kan grubu, cilt rengi vb.

Mutasyon; genler üzerindeki kalıcı değişikliklerdir. Genotiple ilgilidir. Kalıtsaldır. Nesilden nesile aktarılır.

Modifikasyon; genler üzerindeki geçici değişikliklerdir. Fenotiple ilgilidir. Çevreseldir. Genotipi hiçbir zaman etkileyemez. **Mesela;** denize girip yandıktan sonra bronzlaşırız. Bu bronzlaşma geçicidir. Çünkü bir süre sonra tenimiz beyazlaşır.

Kalıtım özellikle şunlar üzerinde etkilidir:

- Hareket ve el becerilerinde
- Sözel ve sayısal yetenekte
- Müzik ve resim yeteneğinde
- Genel beden yapısı ve özelliklerinde
- Zekâ ve kişilikte

3.2. Çevre: Bireyin yaşadığı, ilişki kurduğu fiziki ve sosyal ortamdır. Çevre, insan davranışlarını etkileyip genetik olmayan bütün etmenleri içine alır.

Çevrenin gelişim üzerindeki etkisi doğum öncesi, doğum anı, doğum sonrası olmak üzere üç boyuttur.

- **Doğum öncesi faktörlere;** annenin sigara, içki, ilaç kullanması, stres, beslenme düzeni, geçirdiği hastalıklar, annenin radyasyona maruz kalması
- **Doğum sırasındaki faktörlere;** erken ya da geç doğum, sağlıksız ortam, doğum sırasındaki olaylar (kordon dolanması, bebeğin oksijensiz kalması)
- **Doğum sonrası faktörlere;** bebeğin ve annenin beslenmesi, alınan eğitim, ekonomik, sosyal ve kültürel etkenler, anne ve baba tutumları, iklim, doğal ve fiziksel koşullar (hava kirliliği, çöpler, atık maddeler vb.), geçirilen çeşitli hastalıklar, çocukların doğuş sırası vb.

Çevre özellikle şunlar üzerinde etkilidir:

- Bazı fiziksel görünüm özelliklerinde
- Zekânın kullanım oranında
- Bazı kişilik ve karakter özelliklerinde
- Alışkanlıklar, ilgiler ve tutumlar
- Dil ve ahlak gelişiminde

Uyarı: Kalıtım gelişime ilişkin sınırları belirlerken, çevre bu sınırlar içinde nerede durulacağını belirlemektedir.

3.3. Zaman

3.3.1. Kritik dönem: Kritik dönem, **gelişimde önemli sonuçları olan dönemleri** ifade eder. Kritik dönem; organizmanın farklı gelişim dönemlerinde **öğrenmeye veya gelişmeye en çok eğiliminin olduğu ve çevrenin etkilerine daha duyarlı (en açık ve alıcı) olduğu zaman bölümüdür.**

Öğrenmede belli uyarıcıların en güçlü etkiye sahip olduğu bazı dönemler vardır. Bireyler bu dönemlerde bazı öğrenmelere karşı daha duyarlıdır ve diğer dönemlere göre daha hızlı öğrenirler. **Mesela;** bireyin okuma-yazmayı öğrenmesindeki kritik dönem 6 yaş civarındır. Bu nedenle 40 yaşındaki okuma-yazmayı ilk kez öğrenmeye çalışan bir yetişkine göre okuma-yazmayı daha çabuk öğrenir. Dil gelişiminde 1-1.5 yaş, tuvalet eğitiminde 2-3 yaş kritik dönemdir.

Kritik dönemlerde kazanılamayan beceriler ve yaşantılar ilerleyen dönemlerde kazanılamaz veya çok zor kazanılır. **“Ağaç yaş iken eğilir”**, “Demir tavında dövülür.” atasözleri kritik dönemi iyi anlatır.

Kritik dönemin özellikleri;

- Organizma belli türdeki davranışları, belli yaş aralıklarında (dönemlerinde) kazanır.
- Organizma bu yaş aralıklarında öğrenmeye ve çevreye karşı yüksek bir duyarlılık gösterir.
- Bu yaş aralığında kazanılamayan bir davranışın sonradan kazanılmasında zorlanmalar olur.
- Uygun zamanda kazanılan uygun yaşantılar, sonraki dönem yaşantılarının kazanılmasında destekleyici olur.
- İnsanın her organ veya davranışının belli yönleri sabit zamanda gelişir.

3.3.2. Zaman ve Tarihsel Zaman: Gelişimde bazı olayların belirli zaman aralıklarında daha önemli ve etkili olduğu bilinmektedir. Ancak bu olaylar, bu zaman aralıklarından daha önceki veya sonraki zaman aralıklarında aynı etkiyi ortaya koyamaz. **Mesela;** Freud kişilik gelişiminde yaşamın ilk 6 yılının diğer yıllara göre daha önemli olduğunu savunur. Bu yıllardaki yaşantılar çocuğun ileride nasıl bir yetişkin olacağını büyük ölçüde belirler.

Bireyin yaşadığı toplumda o zaman diliminde meydana gelen olgu ve olaylardan etkilenmesi **“tarihsel zaman etkisi”** olarak adlandırılır.

Mesela; 1999 İzmit depreminden sonra çocukların depremle ilgili oyunları tercih ettiği görülmüştür. Amerika'nın Irak'a girmesi ile birlikte çocukların oynadıkları oyunlarda savaş oyunlarına ağırlık vermişlerdir. Günümüzdeki bilgisayar ve İnternet destekli öğretim.

4. GELİŞİMİN TEMEL İLKELERİ

1-) Gelişim yordanabilir bir sıra izler: Gelişim döllenmeden başlayıp ölüme sona eren sürekli olan bir süreçtir ve belli aşamalarla (sırayla) gerçekleşir. Gelişim durmaksızın ilerleyen birikimli bir süreçtir. Her gelişim dönemi, bir önceki döneme dayalı ve bir sonraki dönemin hazırlayıcısıdır.

Mesela; Piaget'e göre zihinsel gelişim önce duyu-hareket, sonra işlem öncesi, somut işlemler ve en son soyut işlemler dönemine geçilerek ilerlemektedir.

2-) Gelişim hızı her dönem (zaman) aynı değildir: Gelişim özellikleri bazı dönemlerde hızlanırken, bazı dönemlerde yavaşlayabilir. **Mesela;** doğumdan sonraki ilk iki yıldaki fizik gelişim hızı, sonraki iki yıldaki fiziksel gelişim hızından daha fazladır.

3-) Gelişim nöbetleşe devam eder: Bir gelişim alanının çok hızlandığı dönemlerde, diğerlerinin duraklama (yavaşlama) eğilimi gösterebilmesidir. Başka ifadeyle; her gelişim alanının belli dönemlerde diğer gelişim alanlarına göre daha hızlı gelişim göstermesidir.

Mesela; 3-6 yaş arasında fiziksel gelişim yavaşlarken, dil ve sosyal gelişimi hızlanır. Bebeklikte yürümenin ön plana çıktığı dönemde, konuşma duraklama eğilimi gösterir.

4-) Gelişim, kalıtım ve çevre etkileşimiyle gerçekleşen bir süreçtir: Bireye özgü genotipin belirlediği temel yapı sosyal çevreyle sürekli etkileşerek biçimlenir.

Mesela; zekâ kapasitesi kalıtım yoluyla gelen bir özellik iken; bunun ne kadarının kullanılabileceği (işlevsel olacağı) çevre ile etkileşimi sonucundaki yaşantı zenginliklerine bağlıdır. Aynı şekilde kalıtım yoluyla gelen bireylerdeki huy (mizaç), yetenek gibi özellikler de çevreye bağlı olarak gelişir.

5-) Gelişimde belli eğilimler vardır: Bunlar;

a) Gelişim baştan ayağa doğrudur: Döllenmeden itibaren önce baş gelişir, sonra vücut, bacaklar ve en son ayaklar gelişir. Baş gelişimi vücudun diğer organlarına göre daha hızlıdır. Yeni doğan bebeğin başı, bedenine göre oldukça büyüktür. Bu nedenle bebek, önce başın hareketlerini daha sonra omuzlarını, kollarını ve ayaklarını kontrol etmeyi öğrenir.

b) İçten dışa (merkezden dışa) doğrudur: Önce iç organlar (yapılar: beyin, kalp gibi) daha sonra dış yapılar (kollar, eller, saç vb.) gelişir. İlk gelişen organ beyin (merkezi sinir sistemi) dir. Daha sonra omurilik ve iç organlar (kalp, sindirim sistemi) gelişir. Daha sonra saçları ve tırnakları oluşur.

c) Gelişim, genelde özele doğrudur: Önce kaba ve büyük kaslar daha sonra ince ve küçük kaslar gelişir. Bu nedenle çocuk önce kaba motor kaslarını daha sonra ince motor kaslarını kullanır. **Mesela;** çocuk bir topu önce tüm vücuduyla tutar, sonra ince kasları gelişince elleriyle, daha sonra da parmaklarıyla tutar.

6-) Gelişim tüm alanlarıyla (fiziksel, zihinsel, dilsel, cinsel, sosyal) bir bütün olarak ilerler: Bir gelişim alanındaki değişim diğerlerini de olumlu ya da olumsuz yönde etkiler. **Mesela;** Fiziksel bakımdan güzel bir çocuk, başkalarının yoğun ilgisini çeker ve sevilir. Sevilen çocuğun duygusal gelişimi olumlu olur. Kendine güven duyar. Başkalarını sevebilir ve olumlu ilişkiler kurabilir. Bu nedenle, sosyal gelişimi de olumlu bir şekilde etkilenir.

7-) Gelişimde bireysel farklılıklar bulunur: Bireylerin kalıtsal yapıları (zekâ, mizaç, cinsiyet, yetenek) ve çevre ile olan yaşantıları (kültür, dil, sosyo-ekonomik düzey) farklı olduğu için gelişimde bireysel farklılıklar bulunur. **Mesela;** kimi 11 aylıkken, kimi 14 aylıkken yürümeye başlar.

8-) Gelişimde kritik dönemler vardır: Bu gelişim dönemlerinde birey öğrenmeye ve gelişmeye daha duyarlıdır. **Mesela;** dil gelişiminde 12-18 ay (tek sözcük evresi), tuvalet eğitiminde 2-3 (24-30 ay) yaş kritik dönemdir.

5. GELİŞİM GÖREVLERİ (ÖDEVLERİ)

Havighurst, bireylerin gelişimlerinin dönemler halinde gerçekleştiğini ve **her dönemin kazanılması gereken özelliklerinin** bulunduğunu belirtmiştir.

Ona göre bireyin yaşamındaki belli bir dönemde ortaya çıkan başarılması gereken, başarıldığında daha sonraki dönemlerde mutluluğa ve çevreye uyuma yol açan; başarılmadığında ise kişide mutsuzluğa ve sorunlara yol açan, her dönemde yaşanması gereken gelişim görevleri bulunur.

Mesela; Ergenlikte (12-18 yaş) olumlu kimlik gelişimi kazanamayan bir birey, sonraki dönem olan gençlik döneminde sorun yaşar.

Her dönemin gerektirdiği gelişim görevleri kazanılmazsa, bir sonraki dönemde kazandırılması zor olur. Belli kültürdeki bireylerin çoğu benzer gelişim evrelerinden (dönemlerinden) geçerler.

Bebeklik dönemi gelişim görevleri (0-2 yaş)

Fiziksel gelişimin en hızlı olduğu 2. dönemdir.

- Nefes almayı ve emmeyi öğrenir.
- Solunum sistemi ve nabızı düzene girer.
- Doğumla birlikte yeni karşılaştığı çevre koşullarına uyum sağlamaya çalışma
- Tuvalet (dışkı) kontrolünü gerçekleştirme
- Belirli zamanlarda uyanık kalmayı ve uyumayı gösterme
- Dönemin sonlarına doğru konuşmayı, yürümeyi ve katı yiyecek yemeyi/çığnemeyi öğrenme

**İlk çocukluk dönemi gelişim görevleri (2-6 yaş)
(Okul Öncesi, Oyun Dönemi)**

Fiziksel gelişim yavaşlar.

- Anlamlı konuşmayı ve yürümeyi öğrenme
- El-göz uyumu koordinasyonunun sağlanması
- İnce ve kaba motor becerilerini kazanmaya başlama
- Kendi öz bakım becerilerini (yemek yeme, giyinme vb.) yerine getirebilme
- Anne-babadan bedensel bağımsızlaşma başlar.
- Okumaya-yazmaya hazır hale gelme
- Yaratıcılık, merak artar, hayaller gelişir.
- Cinsiyet farklılıklarını öğrenme ve cinsel kimliğini kazanmaya başlama (Cinsiyet gelişimi başlar)
- Benmerkezci düşünme görülür.
- Toplumsal kurallara dair doğru ve yanlış davranışı ayırt etmeye ve toplumsal rolleri öğrenmeye başlama (Sosyalleşme başlar)
- Değişik yaş gruplarıyla iletişim kurmayı öğrenme, duygularını fark etmeye başlama

Son çocukluk dönemi gelişim görevleri (6-11/12 yaş) (İkinci Çocukluk, Okul Dönemi)

Fiziksel gelişimin en ağır olduğu dönemdir.

- Okuma, yazma ve hesaplama ile ilgili 3 temel beceriyi geliştirme ve zaman kavramlarını tanıma
- Mantıklı ve somut düşünmeyi öğrenme
- Kendine karşı olumlu, yararlı tutumlar oluşturma
- Kendi başına kararlar alabilme ve kişisel bağımsızlığını kazanmaya başlama
- Cinsiyetine uygun rolleri benimseme ve onlarla özdeşleşerek cinsiyet rollerine uygun davranma
- Model alma yoluyla cinsiyet rollerini geliştirme
- Davranışlarının sorumluluğunu alabilme
- Yaşlılarıyla iyi geçinebilme ve kişiler arası ilişkilerini geliştirme (Sosyalleşme yoğunlaşır)
- Vicdan ve değerler sistemi geliştirmeye başlama
- Başarma güdüsü artar ve önem kazanır.
- Gündelik yaşam için gerekli fiziksel özellikleri kazanma
- Solunum sistemi ve ciğerler gelişir.

Ergenlik dönemi gelişim görevleri (11/12-18 yaş)

- Kimlik kazanma çabaları
- Bedensel özelliklerini kabul etme ve etkili olarak kullanma
- Anne-baba ve diğer yetişkinliklerden duygusal olarak bağımsızlık kazanma
- Her iki cins yaşlılarıyla (akranlarıyla) yeni ve olgun ilişkiler kurabilme
- Kendisiyle ilgili kararları alıp, uygulayabilme
- Kendi cinsiyetine (erkek-kadın) uygun sosyal rolleri benimseme (cinsel kimliğin kazanılması)
- Kişisel değerlerine göre bir değerler ve ahlak sistemi oluşturma (yaşam felsefesi oluşturma)
- Bir mesleğe doğru yönelme ve hazırlanma
- Akran gruplarına girme
- Toplumsal görevlerini yerine getirebilme ve toplumsal sorumluluklar almaya istekli olma
- Evlilik ve aile hayatına ilişkin düşünce planında hazırlanma
- Androjen kişilik özelliğini kazanabilme (**Androjen kimlik:** Cinsiyetiyle zıt rolleri benimseme/uygulama. Yani her iki cinsin sosyal rolünü yerine getirebilme. **Mesela;** bir kadının araba tamircisi olması gibi).

Genç yetişkinlik dönemi gelişim görevleri (18-30/35)

- Bir işe başlama ve mesleki kariyerini geliştirme
- Eş seçme, aile kurma girişimi
- Aile sorumluluklarını yerine getirme (Evin yönetimini ve çocuk sorumluluğunu üstlenebilme)
- Arkadaş ve sosyal gruplara katılma
- Vatandaşlık sorumluluklarını üstlenme

Orta yetişkinlik dönemi gelişim görevleri (35-65)

- Fizyolojik değişmeye ve yaşlanmaya uyum sağlama
- Toplumsal sorumlulukların artmasının kabulü
- Eşiyle bütünleşmiş bir kişi olarak hayatına devam etme
- Hayat standartlarını ve gelir artırıcı ekonomik şartları devam ettirme
- Serbest zamanları değerlendirme
- Çocuklar ve yaşlı kuşaklarla ilişkilerin sürdürülmesi ve onlara yardım ve rehberlik etme
- Sivil toplum örgütlerine katılma

İleri yetişkinlik dönemi gelişim görevleri (yaşlılık)

- Azalmış olan bilişsel ve fiziki gücü anlama ve kabullenme
- Emekliliğe ve azalan gelire uyum sağlama
- Aile içindeki kayıpları (akraba ve eşin ölümü) kabullenme
- Kendi yaşamına uygun toplumsal rolleri kabullenme ve uygulama
- Kendisinin rahat edebileceği fiziki ve sosyal ortamları düzenleme

2. ÜNİTE – FİZİKSEL/PSİKOMOTOR GELİŞİM

Fiziksel gelişim; döllenmeden başlar ve ergenliğin sonuna kadar devam eder. Fiziksel değişim ise yaşam boyu devam eder.

Psikomotor (devinimsel) gelişim; gelişim sürecinde vücut hareketlerinin kontrol edilebilmesini ve bu hareketlerde pratikleşmeyi ifade eder.

2.1. Doğum öncesi dönem

Bedensel gelişimin en hızlı olduğu dönemdir.

- a) Dölüt (Ovum, zigot) Evresi (İlk 2 hafta)
- b) Embriyo Evresi (3-9 hafta aralıkları)
- c) Fetüs Evresi (3. aydan doğuma kadar)

Embriyo: Çevre etkisine en açık olunan dönemdir. Bu dönemde bebek, insan şeklini almaya başlar. 3-4. haftalarda Kalp ve sinir sistemi oluşmaya başlar. 5-6. haftalarda cinsiyet ayrımı oluşur. 8. Haftanın sonunda kalp, karaciğer ve sindirim sistemi işlevlerini yerine getirmeye başlar. El, yüz, ayak parmakları ve dış genital organları fark edilebilir hale gelir.

Fetüs: Göz kapakları, tırnaklar ve saçlar oluşmaya başlar. Çocuğun çevresindekileri algılaması (işitme) Fetüs dönemiyle başlar.

2.2. Doğum sonrası dönemler

a) 0-2 yaş (Bebeklik) dönemi: Doğum sonrası bedensel gelişimin en hızlı olduğu dönemdir. Erkekler, kız çocuklarına göre daha hızlı gelişir. Bebeğin önce boyun ve baş kasları büyür. Bebeğin büyük kasları küçük kaslarından önce gelişir (genelden özele ilkesi). Bebeğin en gelişmiş duyusu işitme duyusudur. Bebeklerin doğumdan sonra yaptıkları ilk davranış solunumdur.

İki yaşında özellikle psikomotor ve sinir sisteminde hızlı gelişme olur. Psikomotor gelişiminde iki hareket göze çarpar; refleksif hareketler (ilk 6 ay) ve denetimsiz genel vücut hareketleri. İlk altı ay refleksif hareketlerin olduğu dönemdir.

b) 2/3-6 (İlk çocukluk/Okul öncesi) yaş dönemi: Fiziksel gelişim yavaşlar. Kaba motor hareketler gelişir. El-göz uyumu yetersizdir, fakat koordinasyon süreci başlar. Büyük kaslarını küçük kaslarına göre daha iyi kullanmaktadırlar. **Mesela;** ayakkabısını giyebilir ancak bağcıklarını bağlamakta zorlanabilir. Küçük kas becerilerinde acemilikler gözlenir.

Erkek çocukların kızlardan daha uzun ve ağır olmalarına karşın kız çocuklarının ince motor kaslarının gelişimi erkek çocuklardan daha ileridir. Bu dönemde çocuklar çok hareketlidir; uzun süre aynı yerde oturamazlar, koşmak, atlamak ve tırmanmak isterler.

c) 6/7-11/12 (İlkokul/Okul) yaş dönemi: Fiziksel gelişim hızı yavaşlamaya devam eder. 9 yaşına kadar erkeklerin bedeni kızlardan daha büyükken 10/11 yaşlardan sonra kızların bedeni erkeklere göre daha iri ve gelişmiş olur. El-göz uyumu sağlanır.

İnce motor becerilerin gelişiminin hızlandığı bir dönemdir. Çocuklar ilkökula başladıkları zaman, büyük kaslarını oldukça iyi kullanabilmelerine karşın, ince kasların kullanımında beceriksizdir. Çünkü ince motor kas gelişimi 7 yaşında henüz yeni gelişmeye başlamıştır. Küçük kas gelişiminin olgunlaşması ancak 9 yaşında olabilmektedir. Dönemin sonunda kızlar 11, erkekler 12 yaşlarında erinliğe girerler.

d) 11/12-18 (Ergenlik) yaş dönemi: Bu dönemde fiziksel gelişim ve değişim hızı tekrar artar. Kas ve iskelet gelişimi aniden hızlanır (**Büyüme atılımı**). Bu hızlı fiziksel gelişim ve vücut organlarının aynı oranda büyümemesi vücut koordinasyonunu zorlaştırır ve sakarlık, acemilik gibi davranışların ortaya çıkmasına sebep olur.

Bu dönem erinlik ve ergenlik dönemlerini kapsar. Erinlik cinsiyet yeteneklerinin kazanıldığı ve ergenliğe geçişin başladığı dönemdir. Kızlarda ortalama 11, erkeklerde ise ortalama 12 yaşlarında ortaya çıkar. Erinlik döneminin başlaması, **ikincil cinsiyet özelliklerinin ortaya çıkmasıyla** anlaşılr.

İkincil cinsiyet özellikleri dolaylı üreme sistemiyle ilgili olan özelliklerdir ve ilk kez erinlikte ortaya çıkar. Her iki cinsten de vücutta tüylenme, kıllanma, erkeklerde ses kalınlaşması, gırtlak oluşumu ve kasların gelişimi, kızlarda kalça ve göğüs gelişimi ikincil cinsiyet özelliklerinin gelişmesidir.

Kızlarda östrojen, erkeklerde testosteron hormonun salgılanmasıyla ilk kez ergenlikte **birincil cinsiyet özellikleri** kazanılır. Birincil cinsiyet özellikleri doğrudan doğruya üreme sistemiyle ilgili özelliklerdir. Üreme sistemi gelişir ve üreme fonksiyonları oluşur.

Uyarılar: Cinsel gelişim beynin gelişiminin tam karşılığı bir gelişme gösterir. Cinsel gelişimin yavaş olduğu dönemde beynin gelişimi hızlı, cinsel gelişiminin hızlı olduğu dönemde (erinlik) ise beyin gelişimi yavaş olarak gelişir.

Birey, cinsiyet farklılıklarını ilk çocukluk döneminde (2-6 yaş) öğrenir, cinsiyet rollerini son çocukluk döneminde (6-12 yaş), cinsiyet kimliğini ergenlik döneminde (12-18 yaş) kazanır.

Birey ergenlik dönemine girmekle birlikte üreme sistemi gelişir, cinsel olgunlaşma başlar. Bu süreçte **puberte (ergenlik)** denir.

Fiziksel ve cinsel yönden, erken veya geç olgunlaşma, erkek ve kızları farklı etkilemektedir.

- ❑ **Erken olgunlaşan erkekler;** çevresi ve akran grubu tarafından daha fazla ilgili görürler, daha kolay benimsenir ve daha kolay kabul görürlür. Daha erken bağımsız olmayı öğrenirler ve akranlarının gözünde lider vasfını kazanırlar. **Toplum tarafından bu şekilde pekiştirildiğinden** özgüveni daha yüksek olurlar ve daha dışa dönüktürler.
- ❑ **Geç olgunlaşan erkekler ise;** yetişkinler ve okul arkadaşları onlara çocuk gözüyle bakarlar ve davranırlar. Bu yüzden olumsuz benlik kavramı geliştirebilirler. Bu nedenle özgüveni daha düşüktür, daha az girişken ve sosyal olurlar. İlgi çekmezler (popüler değildirler).
- ❑ **Erken olgunlaşan kızlar;** özgüveni daha düşük, çekingen ve içe dönüktürler. Çünkü beden imgelerine karşı önemli ölçüde yoğun bir tatminsizlik yaşayabilirler. Bu nedenle yüksek düzeyde gerginlik yaşayabilirler. Vücutlarındaki değişiklikleri saklama eğilimine girebilirler.
- ❑ **Geç olgunlaşan kızlar ise;** özgüveni daha yüksek, girişimci ve dışa dönük olurlar. Cinsel konulara uzak, eğitim-öğretim faaliyetleriyle daha fazla ilgilidirler.

Ergenlik dönemi genel özellikleri

- Olumlu bir kimlik kazanma
- Akranlarla arkadaşlık, bağlılık ve gruplaşmanın yoğun olarak görülmesi
- Yalnız kalma isteği ve aileden bağımsızlaşma çabaları
- Duygulara ani değişimler görülür.
- Cinsel merak ve fonksiyon
- Ergen benmerkezci düşünme görülür.
- Göreceli düşünme (ergen kendi deneyimlerine ve değerlerine göre düşünür) görülür.
- Fiziksel biçimiyle sürekli ilgilenme ve aynada sık sık kendini inceleme
- Soyut düşünme, eleştirme ve kendine ait kavram oluşturma
- Dini, mistik ve siyasi konularla ilgilenme
- Meslek seçimine yönelme ve bununla ilgili endişeler taşıma
- Ekonomik gelir elde etme çabaları
- Bir yetişkin sosyal statüsüne erişme isteği
- Bir yetişkin, kadın veya erkek sosyal rolünü edinme ve Androjen kişilik geliştirme
- Sanat, spor ve kültür etkinliklerine yönelme
- Giysi ve eşyaların seçiminde titiz olma
- Kendi hayat ve ahlak felsefesini geliştirme
- Hızlı bedensel büyümeden dolayı sakarlık ve acemiliklerin görülmesi

3. ÜNİTE - BİLİŞSEL (ZİHİNSEL) GELİŞİM

3.1. PİAGET'İN BİLİŞSEL GELİŞİM KURAMI

Piaget, bilişsel gelişimi **biyolojik ilkelere** göre açıklamıştır. Bilişsel gelişimin **beyin** ve **sinir sisteminin olgunlaşması** ve bireyin çevreye uyum sağlaması sonucunda ortaya çıktığını savunmuştur. Bilişsel gelişimi, dünyayı öğrenme yolunda bir denge, dengesizlik, yeni bir denge süreci olarak görmüştür. Bireyi bilgi kazanma sürecinde **aktif** olarak kabul etmiştir. Değişik yaşlarda bulunan çocukların ve yetişkinlerin anlama ve bilişsel yapıları birbirinden farklıdır.

3.1.1. Bilişsel Gelişimi Etkileyen Faktörler

1-) Olgunlaşma: Bilişsel gelişim, **biyolojik temellere dayalı bir süreçtir.** Bilişsel gelişim **beyin ve sinir sisteminin olgunlaşmasına** paralel olarak gelişir. **Mesela;** yeni doğan bir çocuk sadece refleksleri ile tepki verirken beyin ve sinir sistemi olgunlaştıkça reflekslerin yerini bilinçli tepkiler alır. Yani beyin ve sinir sistemi yeterli olgunluğa ulaştığında bilişsel süreçlerde ilerleme olur.

2-) Yaşantı (Deneyim): Bilişsel gelişim, kişinin geçirdiği yaşantı zenginliği ile ilişkilidir. Yaşantı zenginliği ne kadar çoksa bilişsel gelişim o oranda ilerler.

3-) Sosyal etkileşim/geçiş (Toplumsal aktarma): Çocuğun kendi deneyimi dışında aileden, arkadaşlarından, öğretmeninden, kısacası bulunduğu **tüm çevreden edindiği verilerdir.** Toplumlar bireylere zihinsel süreçlerini nasıl kullanacaklarını farklı etkileşimler yoluyla gösterir. Toplumla kurulan her türlü iletişim, bireyin zihinsel gelişimini etkiler.

4-) Dengeleme: Olgunlaşma, yaşantı ve toplumsal aktarma etmenlerini bir araya getirerek **zihinsel yapıyı inşa etmektedir.** Yeni gelen her bilgi dengeyi bozarak zihinde gerilim oluşturur. Özümleme ve uyumsama süreçlerinin birbirleriyle etkileşimi sonucu bu denge yeniden sağlanarak öğrenme gerçekleşir.

5-) Örgütlenme: Zihindeki düşünce ve bilgi parçacıklarını sistematik ve tutarlı hale getirmek için **birleştirme ve ilişkilendirme eğilimidir.** Piaget'e göre, hiçbir bilgi diğerinden kopuk ya da ilgisiz değildir. Birey birbirinden bağımsız olarak edindiği bilgi parçalarını, sürekli olarak birbirleriyle ilişkilendirip yeni bir bilgiye ulaşır. **Mesela;** küçük bir çocuk önceleri sadece araba şemasına sahipken, deneyimleri sonrasında kamyon, otobüs, tren, traktör, dozer, tır, uçak gördükçe bunları kendi içinde gruplara ayırarak organize eder; iş araçları (dozer, traktör), yük taşıtları (kamyon, tır), toplu taşıma araçları (otobüs, uçak, tren) gibi gruplara ayırır.

Uyarı: Piaget'e göre, doğuştan getirilen adaptasyon ve örgütlenme eğilimleri, fonksiyonel (işlevsel) değişmezlerdir.

3.1.2. Bilişsel Gelişimde Temel Kavramlar

1-) Zekâ: Çevreye uyum ve problem çözme gücüdür.

2-) Bilişsel yapı: Bireyde o an var olan **zihinsel organizasyon veya yetiler**dir. Bilişsel yapı daha çok yetişkinler, şema ise daha çok çocuklar için kullanılır.

3-) Şema: Şemalar en temel bilişsel yapılardır, bilişsel yapının öznel halidir. Çevreyle etkileşim sonucunda oluşan, organize olmuş, kolayca tekrar edilebilen ve yeni gelen bilgilerin yerleştirileceği bir **zihinsel bir çerçeve** veya **kalıptır**. Bu şemalar örgütlenmiş düşünce ve davranış kalıplarıdır.

Şema, bireyin çevresinde bulunan, nesne, olay ve olguları tanımak için zihinde oluşturduğu **algı çerçevesidir**. Şema, çocuğun dünyayı anlamlı kılmak için kullandığı bir **referans çerçevesidir**.

Bireyler ilk defa algıladıkları her şeyle ilgili bir çerçeve oluştururlar ve bundan sonra ona benzeyen her şeyi bu çerçevenin içine koymaya çalışırlar. Bu şekilde gelen her bilgiyi özümlemeye (asimile etmeye) çalışırlar. Şemalar, basketbol oynamak gibi davranışsal ya da basketbol kurallarını bilmek gibi bilişsel bir yapıda olabilir.

Sahip olduğumuz **ilk şemalar emme, tutma ve yakalama refleksleridir**. Bu şemaları insan doğuştan getirir. Çeşitli yaşantıları sonucunda çocuklar yeni şemalar edinir ve şemalar zamanla yerini daha organizeli bilinçli (bilişsel) yapılara bırakırlar.

4-) Uyum sağlama (Adaptasyon, Uzlaşma): Bireyin çevresiyle etkileşerek, çevresine ve çevresindeki değişikliklere uyum sağlamasıdır. Bu iki türlü gerçekleşir: Özümleme ve uyumsama

a) Özümleme (asimilasyon): Bireyin yeni karşılaştığı durumları kendisinde daha **önceden var olan bilişsel yapıların (şemaların) içerisine yerleştirilmesi ve açıklamasıdır**. Birey yeni karşılaştığı bu durumları daha önceki benzer şemalara yerleştirerek bir **genelleme** yaparak açıklamaya çalışır. Yani **özümleme şema içinde bir değişikliğe neden olmaz**. Bu nedenle şemanın ürettiği şemaya ait davranış ve düşüncede değişiklik de olmaz. **Mesela;** Hayatında ilk kez leopar gören bir çocuk daha önce edindiği kedi şemasına leoparı yerleştirerek, leoparı kedi olarak tanımlayacaktır ve kedilere yaptıklarını (sevme, dokunma gibi) yapmaya çalışacaktır.

Günlük yaşantımızda ilk kez karşılaştığımız şeyleri, bilinen şeylere benzeterek açıklama davranışımız bu özümleme davranışına örnektir. **Mesela;** kedinin dört ayaklı bir hayvan olduğunu bilen yani kedi ile ilgili bir şemaya sahip olan bir çocuk, ilk defa gördüğü bütün dört ayaklı hayvanlara (köpek, at, aslan, leopar) kedi der (**genelleme**), yani özümler.

b) Uyumsama (düzenleme, akomodasyon): Eğer önceki şemalar bir nesneyi, olayı veya durumu açıklamak için yeterli olmazsa bu durumda mevcut şema değiştirilerek uyum sağlamaya çalışılır. Yani uyumsama, karşılaşılan bir durumda **eski şema işe yaramadığında ortaya çıkmaktadır** ve böylece yeni şemalar zorunlu olarak oluşturulur.

Uyumsama, mevcut şemayı yeni durumlara, olaylara, nesnelere göre **yeniden biçimlendirme süreci** veya **yeni şemaların oluşturulması sürecidir**. Uyumsama da ya yeni şemalar oluşturulur ya da **daha önceki şemaların kapsamı ve nitelikleri değiştirilir**.

Mesela; Hayatında ilk defa köpek gören bir çocuk, zihnindeki mevcut kedi şemasına göre onu kedi olarak tanımlar (özümleme) ve köpeklere kedilere davrandığı gibi davranır (mesela; köpeğe yemesi için süt verir). Ancak onun havladığını, kemik yediğini görünce (**ayırt etme**) köpeği kedi şemasından çıkarır, ayrı bir köpek şeması oluşturur (uyumsama).

Uyarı: Özümleme bir nevi genelleme (davranışçı kuramcılara göre) iken Uyumsama ayırt etme (davranışçı kuramcılara göre) dir. **Mesela;** zebraı çizgili eşek olarak algılamak özümleme (bir nevi genelleme), iken zebra ile eşek arasındaki farklılıkları fark edip ayrı bir şema kurmak uyumsama (bir nevi ayırt etme) dir.

5-) Dengeleme: Birey için yeni olan her şey bilişsel dengeyi bozarak zihinde gerilim oluşturur; özümleme ve uyumsama ile denge yeniden sağlanarak öğrenme gerçekleşir. Özümleme ve uyumsama ile bu yeni durum açıklanamıyorsa yok sayma (görmezden gelme) ile denge durumu sağlanır. Zihin tüm hayatı boyunca bu dengeyi sağlama eğilimindedir.

Mesela; Mevcut şema Elma (başlangıç dengesi)

Domatesi gördü (dengesizlik), domatese elma dedi (özümleme ile) denge sağlandı.

Ama yaşantı devam ediyor; koku ve tadın elmaya benzemediğini fark etti (denge bozuldu).

Yeni bir şema (domates) oluşturdu (uyumsama) ve zihin yeniden dengeye ulaştı.

3.1.3. Piaget'in Bilişsel Gelişim Dönemleri

1. Duyusal motor (hareket) dönemi (0–2 yaş)

- Bebek duyararak, hissederek, yaparak, yaşayarak yani **duyu ve motor becerilerini** kullanarak dış dünyayı tanır, öğrenmesini yapar ve **çevreye uyum** sağlar. Bebeğin dünyayı tanımasında ve öğrenmesinde **taklit (gözlem)** ve **deneme-yanılma** olmak üzere iki öğrenme yolu vardır.
- Bütün bebekler doğuştan bazı **refleksler (emme, yakalama)** ile dünyaya gelirler. Bu refleksler, bebeğin çevresine uyum sağlamasına yardım eder. Yani bebeğin davranışlarını refleksler yönlendirir. Fakat bebek, biyolojik olarak olgunlaştıkça ve yaşantı kazandıkça refleksler değişikliğe uğrayarak çoğu ortadan kalkar ve çevreye uyum sağlamada yerlerini 6-8. aylarda bilinçli (amaçlı) davranışlara bırakır. Yani refleksli davranışlardan amaçlı davranışlara geçiş gerçekleşir. Bu sürece bağlı olarak nesnelerin devamlılığı, devresel tepkiler, taklit ve ertelenmiş taklit gibi düşünme biçimleri kazanılır.
- **Doğadan Ayırışma:** Bebek en başlarda kendisini doğadan ve çevresindeki nesnelerden ayırt edemez. Varlığın ve yokluğun bilincinde değildir. Zamanla (yaklaşık 8. ayla başlar) kendi benliğinin ve diğer varlıkların farkına varır ve kendini dış dünyadan ve nesnelerden ayırt eder.
- 0-8 ay arasında ses bulaşması söz konusudur. **Ses bulaşması (buluşması)** bebeklerin, çevrelerinde bulunan başka bebeklerin ağlamalarını duyduklarında bu durumu hoş olmayan tedirginlik verici bir durum olarak algılamaları ve ağlamaya başlamalarıdır. Sebebi bebek kendi sesi ile diğer bebeklerin sesini ayırt edememesidir (yani bebek kendini dış dünyadan ayıramaz). Ses bulaşması en basit taklit ve öğrenme yaşantısıdır.
- 8-9. aylarda **nesnelerin sürekliliği (kalıcılığı)** ilkesi kazanılır. Nesnelerin kalıcılığı; bebeğin kendi görüş alanının dışında kalsa dahi nesnelerin var olduğunu bilmesidir. Bu ilkenin kazanılması bebeğin **belleği kullanmaya başladığını (yaklaşık 6.ayda başlar)** gösterir. 8. ayda başlayan nesne sürekliliği 18. ayda tamamlanır ve kişi sürekliliğinin kazanılmasına temel oluşturur.
- **Model alma ve taklit etme kökenli davranışlar** ortaya çıkar. Çocuk, başlangıçta sadece görebildiklerini taklit eder. İlerleyen zamanlarda ise görmüş olduğu bir modeli, model ortada yokken dahi taklidini yapabilir, buna **ertelenmiş taklit** denir. Yani ertelenmiş taklit, bebeğin görmüş olduğu bir olayı olay ortadan kalktıktan sonra tekrarlaması yani taklit etmesidir. **Mesela;** 2 yaşındaki bir kızın, evcilik oynarken annesini taklit ederek oyuncak bebeğine yemek yedirmesi.

- **Devresel (döngüsel) tepkiler (egzersiz)** ortaya çıkar. **Döngüsel tepki;** çocuğun önceden rastlantı sonucu bulduğu ve zevk aldığı hareketleri artık **"bilinçli"** olarak sürekli tekrarlamasıdır.

Devresel tepki, döngüsel tepkiyi de içine alır. Döngüsel tepkiler, devresel tepkilerin başlangıcıdır. Devresel tepkiler 6 yaşına kadar devam eder. Duyusal-motor dönemde bu tekrarlar bedensel (motor) ağırlıklıdır, bu dönemden sonra (işlem öncesi dönemde) tekrarlar zihinsel ağırlıklı olmaya başlar. **Mesela;** bir espri öğrenen çocuk, o espriyi etrafındaki anne-babasına gına gelinceye kadar tekrar eder.

- Devresel tepkiler daha sonra tekrarlanırlar.
- Döngüsel tepkilerle çocuk yeni amaçlarına ulaşmak için ilk kez deneme-yanılma yoluyla öğrenmeyi kullanır. **Mesela;** çocuğun istediği topu çocuktan uzağa bir battaniyenin üstüne koyulduğunda, 5 aylık bir bebek topa birkaç kez ulaşmaya çalışır, alamazsa vazgeçer. Fakat 10 aylık bir bebek doğrudan topa ulaşamadığını gördüğünde, ulaşmak için her yolu dener; mesela battaniyeyi çekerek topa ulaşırlar.
- **Düşünmenin başlangıcı başlar:** Çocuk dönemin sonlarına doğru deneme-yanılma yoluyla problem çözme davranışlarından, daha planlı bir yaklaşımla zihinsel olarak problem çözmeye doğru ilerler. Çocuk, öncelikle nesne ve olayları zihinsel olarak sembolleştirir, resmeder. Bu durum düşünmenin başlangıcı olarak adlandırılır. Nesnelerin içsel temsillerinin oluşturulması, kavram ve dil gelişiminin başlangıcını oluşturur.

2. İşlem öncesi dönem (2–7 yaş)

a) Sembolik dönem (2-4 yaş):

- Bu dönemin en önemli özelliği **sembolik fonksiyonların (sembolik zeka, düşünme, oyun) ortaya çıkmasıdır**. Yani bir önceki dönemde sürekli oldukları anlaşılan nesneler, artık sembollerle temsil edilmeye başlanır; dil hızla gelişir. Kişi ve nesneler zihinde canlandırılabilir.
- **Sembolik düşünme:** Bir nesnenin ya da eylemin diğerini temsil edebildiğini düşünmedir. Sembolik düşünme sebebiyle çocuğun **dili, çok hızlı gelişir**. Fakat geliştirdiği kavramlar ve sembollerin anlamları çocuğa özeldir (özgüdür). Çocuklar, göz önünde bulunmayan nesneyi, olayı temsil eden bir sözcük, sembol geliştirmeye başlar. **Mesela;** bir çubuğu at, cetveli tabanca, tabağı direksiyon gibi kullanır.

- Sembolik düşünme çocuklarda iki işlevin (simgesel, işaretel işlev) kazanılmasına yol açar. **Simgesel işlev:** Çocukların sembolleri anlamasıdır. **Mesela;** elma denince elmayı aklına getirmesi (alıcı dili geliştirir). **İşaretel işlev:** Çocuğun sembolleri kullanmasıdır. Çocuğun nesne yanında olmasa veya onu görmese bile onları resmedebilmesidir (ifade edici dili geliştirir). **Mesela;** görmediği bir elmanın resmini çizebilir veya çocuk gündüzken gece resmini (yıldızları, ayı) çizebilir.
- **Sembolik zeka:** Bir şeyi başka bir şeyle canlandırabilme yeteneğidir. **Mesela;** bir kız çocuğu, şekilli bir çay tabağını “taç” olarak başına kullanabilmeyi düşünebilmektedir. Ya da bir erkek çocuk elini bir silah, çubuğu da bir at olarak düşünebilmektedir.
- **Sembolik oyun:** Çocuğun gerçek bir nesne ya da kişi yerine başka bir şeyi bunların yerine kullanması yoluyla gerçekleştirdiği oyunlardır.

Mesela; boş çay bardağını, içinde çay varmış gibi kullanır ve içmeye çalışır. 4 yaşındaki bir çocuk, süpürgeyi at gibi kullanarak oyun oynar.

b) Sezgisel dönem (4–7 yaş):

- **Benmerkezcilik (Egosantrik düşünce, benînci düşünce):** İşlem öncesi dönem içinde yer alan çocuk, her durumu sadece kendi bakış açısından ele alır, dünyayı başkaları açısından göremez. Çevresindekilerin kendilerindekinden daha farklı bakış açılarına sahip olacağını anlamaz. **Mesela;** babası ile annesi ayrılıp babası evi terk ettikten sonra gece altını ıslatan, okulda devamlı ağlayan 5 yaşındaki Hasan, uslu çocuk olmadığı için babasının evden ayrıldığını ve annesinin de onu terk etmesinden korktuğunu söyler.

Kendi gördüğü, düşündüğü ve bildiği şeyleri herkesin gördüğünü, düşündüğünü ve bildiğini zanneder. **Mesela;** bir kız çocuğun telefonda konuşurken elindeki bebeğin rengini soran babasına “Görmüyor musun? Kırmızı” diye cevap vermesi

Çocuk bir şeyden hoşlanıyorsa herkesin bundan hoşlandığını, bir şeyden hoşlanmıyorsa kimsenin bundan hoşlanmadığını zanneder. **Mesela;** çilekli sütü hiç sevmeyen Demet, arkadaşının çilekli sütü içtiğini görünce çok şaşırır.

Benmerkezcilik etkisinde olan bir çocuk, çevresindeki herkesin ve her şeyin sadece kendisi için var olduğunu zanneder. Dünyanın merkezi kendisidir. **Mesela;** annesi ona bakmak, güneş onu ısıtmak için vardır.

- **Paralel oyun:** Benmerkezciliğin bir devamı olarak aynı anda, diğer çocuklarla bir arada olmalarına rağmen, diğerlerinin oyunlarına dikkat etmeden birbirlerinden bağımsız olarak her çocuğun kendi oyununu oynamasıdır.
- **Monolog:** Benmerkezcilikten dolayı, çocuğun karşısındakini dinlemeden, onun kendisini dinlediğini varsayarak yaptığı tek yönlü konuşma. Yani çocuğun kendi kendine (yanında biri varmış gibi) sesli bir şekilde konuşmasıdır.
- **Kolektif Monolog:** Benmerkezcilikten dolayı, çocukların yanındaki arkadaşları kendilerini dinlemese dahi hep birlikte toplu konuşmalarıdır.,
- **Kişilerin sürekliliği (değişmezliği) kazanılır:** Çocuğun, dış görünümündeki değişiklik ya da benzerlik ne olursa olsun, kişiyi diğerlerinden ayırt edebilmesidir. **Mesela;** çocuk, annesinin elbiselerini giyen bir kadının, kendi annesi olmadığını anlar.
- **Odaklanmacılık (merkezleme, odaktan uzaklaşmama):** Çocukların karşılaştıkları durumların birçok özelliğinden yalnızca birine odaklanmaları (dikkatlerini verebilmesi) ve diğer yönlerine, özelliklerine dikkat edemeyişleridir. Bir etkinlik dizisi yaşadıkları zaman bu etkinliğin tek bir anına (en çok dikkat çeken kısmına veya son zamana) odaklanabilirler. Ayrıca aynı anda sadece tek bir etkinlik gerçekleştirebilirler. **Mesela;** bir çocuğun annesinin bir anne olduğunu bilmekle beraber onun aynı zamanda bir eş, bir öğretmen, bir teyze olabileceğini anlayamaması. Hasan çizgi film izlerken elindeki meyve suyunu tutmakta ancak hiç içmemektedir; reklam olunca hızlıca meyve suyunu içmeye devam etmekte fakat çizgi film başlayınca yine içmemektedir.

Uyarılar: Odaklanma somut işlemler döneminde yerini odaktan uzaklaşmaya bırakacaktır. Odaklanma nedeniyle nesneler tek yönlü sıralanır, özelden özele akıl yürütülür, işlemler tersine çevrilemez, korunum kazanılamaz ve kalıp yargılar geliştirilir.

- **Nesneleri sadece tek bir özelliğe göre sınıflayabilir (gruplar):** Nesneleri odaklandıkları tek bir özelliğe (renk, biçim, büyüklük gibi) göre sınıflarlar. **Mesela;** sarı, kırmızı, mavi renkteki kare, üçgen ve daire şeklindeki tahta parçalarını renge ve şekle göre sınıflamasını istediğimizde bunu yapamaz. Renge odaklanmışsa renge göre, şekle odaklanmışsa şekle göre sınıflama yapar. Çocuk “Sarı daireler” ile “Mavi üçgenler” diye birçok özelliğe dayanarak bir sınıflama yapamaz.

- **Nesneleri sadece tek yönlü sıralayabilir:** Nesneleri tek bir özelliğe dayanarak sıralayabilir (dizebilir). Çocuklardan nesneleri sıralaması istendiğinde, en uzun-en kısa, en geniş-en dar, en büyük-en küçük gibi özellikleri anlar ve doğru kullanabilirler. Fakat arada kalan dereceleri doğru kullanamazlar. **Mesela;** bu yaştaki çocuğa farklı uzunluklara sahip 5 çubuğun en uzundan en kısaya dizilmesi istendiğinde, en uzun çubuğu en başa, en kısa çubuğu en sona koymayı başarır, fakat arada kalan çubukları doğru sıralayamaz.

- **Özelden özele akıl yürütme (ortaklık) görülür:** Özel bir durumdan başka özel bir duruma **genelleme yapmadan** akıl yürütmedir. Tümevarım ve tümdengelimsel akıl yürütme becerilerini henüz kazanamadıkları için, genele dokunmadan birbirleriyle ilişkili iki özel durum arasında bağlantı kurarlar.

Odaklanmanın etkisi ile çocuk bütünü oluşturan parçalar arasından tek bir parçaya odaklanır ve diğer parçaları göz önünde bulundurmaz. Bu yüzden iki özel durum arasında tek yönlü bir bağlantı kurularak akıl yürütülür. Bunun sonucunda olaylar, yalnızca geçirilen yaşantılara bağlı olarak **tek yönlü** düşünülür. **Mesela;** Her sabah kahvaltıda yumurta yiyen bir çocuk, o gün sabah yumurta yemediğinde kahvaltı yapmadığını ileri sürebilir.

Uyarılar: Özelden özele akıl yürütme ile özümleme karıştırılmamalıdır. Özümleme, yeni karşılaşılan bilginin önceki şemanın içine yerleştirilmesidir. Yani özümlemede genişleyen bir düşünme yolu kullanılır (bir nevi genelleme).

Özelden özele akıl yürütme de ise; iki durum arasında tek bir düşünce geliştirilir. Yani daralan bir düşünme yolu kullanılır.

- **İşlemleri tersine çeviremezler (dönüştüremez):** Tek yönlü (özelden özele) akıl yürütmenin getirdiği durumdur. Çocuk bir işlemi tersinden düşünemez. Geçmiş durumları göz önüne almaksızın şimdiki durum üzerinde yoğunlaşma eğilimindedirler. Yani durumun eski halini göz önüne getiremez, eskiye çeviremezler.

Tersine çevirme korunumun başlangıç noktasıdır. Bu nedenle tersine çevirme işleminin yapılamaması, korunumun kazanılmasına engel olan durumlardan biridir. **Mesela;** 1'den 10'a kadar sayabilen çocuğun 10'dan 1'e kadar da sayamaması. $A=B$ 'dir, fakat $B=A$ değildir. Bir Sağlama yöntemi yapamaması.

- **Korunum ilkesi kazanılmamıştır:** Korunum; bir nesnenin mekân içindeki yerinde (konumunda) veya fiziksel görünümünde değişiklik olmasına rağmen, bir şey eklenip çıkarılmadıkça nesnenin niteliğinde (miktar, ağırlık, alan, hacim vb) herhangi bir değişiklik olmayacağını kavramadır. **Mesela;** masa üzerindeki kalemlerin yeri değiştiğinde, kalem sayısının değişmediğinin veya şekli değişen hamur parçasının ağırlığının aynı olduğunun bilinmesi.

Fakat işlem öncesindeki bir çocuk, bir nesnenin yeri, görünümü değiştiğinde; miktar, ağırlık ve hacminde de değişiklik olduğunu zanneder. Bu nedenle işlem öncesindeki çocuk, şekli değişen hamur parçasının ağırlığının da değiştiğini söyleyecektir.

- **Kalıp yargılar:** Bu dönemdeki çocuklar geçirdikleri sınırlı deneyimler nedeniyle kalıp yargılar geliştirirler. **Mesela;** erkekler ağlamaz, kızlardan asker olmaz, erkeklerden hemşire olmaz. Şoförler hep erkektir.
- **Devresel tepkiler görülür:** Devresel tepkiler 6 yaşına kadar devam eder. Duyusal-motor dönemde bu tekrarlar psikomotor ağırlıklıyken, işlem öncesi dönemde bu tekrarlar zihinsel ağırlıklıdır. **Mesela;** bir çocuğun öğrendiği bir espriyi veya şarkıyı etrafındaki anne-babasına gına gelinceye kadar tekrar etmesi
- **Animizm (canlılık):** Canlı ve cansız nesneler arasında ayırım yapamamadır. Cansız nesnelere canlılık özellikleri yüklenir veya canlı varlıklar cansız varlık olarak görülür. Ayrıca hayvanlara insani özellikler yüklemek de animizmdir. **Mesela;** arabanın hareket ettiği için canlı olarak düşünülmesi. Ayın gülümsediğini düşünme.
- **Yapaycılık:** Çocuğun doğal nesneleri (güneş, ay), olayları (depren, sel), olguları (gece, gündüz) bir insanın yarattığına veya bunlara birisinin neden olduğuna inanmasıdır. **Mesela;** çocuğun, güneşi birisinin kibrit yakarak oluşturduğunu (buna bağlı olarak Güneş'in geceleyin ateşi söndürdüğünü sabah ise yakıldığını) düşünmesi, birisinin muslukları kapatmadığı için sellerin oluştuğunu düşünmesi.
- **Büyüsel (Sihirli, Majik) Düşünme:** Gerçek ile hayal olanı ayıramamadır. Masal kahramanlarının gerçek olduğuna inanırlar. Büyü (sihir) gibi doğüstü olaylar da gerçektir. **Mesela;** Noel Baba'yı, Şirinler'i gerçek kabul ederler. Taşların yaşadığına inanırlar. Ispanak yediği zaman Temel Reis gibi güçleneceğini düşünürler.

- **Senkretik düşünme (yanlış bağdaştırma):** Bir durumu oluşturan öğeleri birbirleriyle rastgele eşleştirip bağdaştırmadır. Bu bağdaştırma, hiçbir mantık ilişkisi olmayan durumlar arasında yapılır. **Mesela;** bir çocuğun doktor önlüğü giyince bak doktor oldum demesi. Çocukların nesneleri sınıflandırırken sırf renkleri aynı diye birbiriyle aynı kategoride olmayan çiçekleri ve hayvanları aynı kategoriye koymaları. 5 yaşındaki çocuğa Güneşin neden parlak olduğu sorulduğunda, sarı veya yuvarlak olduğu için cevabını vermesi. En son hastaneye yatırıldığında eve bir bebekle dönen annenin tekrar hastaneye yatırıldığında eve yeni bir bebekle döneceğini çocuğun düşünmesi.

Uyarılar: Özelden özele akıl yürütme ile yanlış bağdaştırma karıştırılmamalıdır.

Yanlış bağdaştırmada birbirleriyle mantıksal açıdan hiçbir ilişkisi olmayan iki durum arasında bağ kurma vardır ve yaşamında her döneminde görülür.

Özelden özele akıl yürütme de ise; bir bütünü oluşturan birbirleriyle ilişkili iki durum (parça) arasında tek bir düşünce geliştirilir ve sadece işlem öncesi dönemdeki çocuklarda görülür.

- Bu dönemde odaklanmadan dolayı henüz **parça ile bütün arasındaki ilişkiyi (sınıf içerme/sınıfa dahil olma becerisi)** kuramazlar. Çocuk işlem öncesi dönemde, bir parçanın ait olduğu bütün içindeki yerini anlayamaz. **Mesela;** bir çocuğa hamsi gösterilip onun bir balık olduğu söylendiğinde; “Hayır, o balık değil! O hamsi!” demesi parça bütün ilişkisini kavrayamamaktır.
- **İlk akıl yürütmeler:** Sezgilerine dayalı olarak mantık yürütmeye ve problem çözmeye başlar.

3. Somut işlemler dönemi (7–11 yaş)

- **Somut mantıksal düşünme başlar:** Olaylar ve nesneler hakkında mantıksal düşünmeye başlamıştır. Çocuk mantıksal yeteneklerini somut nesneler ve yaşantılar üzerine uygulayabilir. Somut özellikteki problemleri çözebilirken, **soyut özellikteki problemleri çözemez.**
- Sayıları kullanmayı ve kümelemeyi öğrenir. **Yaparak-yaşayarak** öğrenme etkilidir. Problem çözmeyi ve muhakeme yapmayı öğrenir.
- **Odaktan Uzaklaşma:** Çocuk, dikkatini olayın, nesnenin birkaç yönüne birden vererek, olayı, nesneyi diğer yönleriyle birlikte ele alabilir. **Mesela;** bu dönemdeki bir çocuk annesinin anne olmasının yanında onun bir eş, bir öğretmen, bir teyze olabileceğini artık anlar (bilir).

Odaktan uzaklaşma nedeniyle şu üç beceri kazanılır:

1. Dönüşümsel düşünme becerisi gelişir.
2. Aynı anda birkaç farklı etkinliği gerçekleştirebilir.
3. Bir nesnenin birden fazla işlevini kavrayabilir.

Somut işlemler döneminde odaklama düşünme biçiminden kurtuldukları için;

- ✓ İşlemleri tersine çevirebilir.
- ✓ Nesneleri birden çok özelliğe göre sıralayabilir ve sınıflayabilir.
- ✓ Özelden özele akıl yürütme düşünceden kurtularak tümevarımsal ve tümdengelimsel düşünme yeteneklerini kazanmaya başlar.
- ✓ Sezgisel düşünceden çıkarak mantıksal akıl yürütür (somut düzeyde).
- ✓ Kalıp yargılardan kurtulur.
- ✓ Korunum ilkesini kazanır.
- ✓ Dönüşümsel düşünme yeteneğini kazanır.

- **İşlemleri tersine çevirebilir:** Bir işlemi son aşamadan başlangıç aşamasına doğru geriye götürebilir. Çocuk bir işlemi baştan ya da sondan yaparak aynı noktaya gelebileceğini bilir. **Mesela;** 1’den 10’a kadar sayabilen çocuğun 10’dan 1’e kadar da sayabilmesi. $A=B$ ise, $B=A$ ’dır. Matematikte sağlama işlemi yapabilmek. Bir bardaktan sürahiye boşaltılan suyu tekrar bardağa doldurulması halinde önceki düzeyine geleceğini düşünemez.

- **Üst düzey (çoklu) sınıflama ve sıralama yapabilir.** Yani nesneleri **birçok özelliğe (renk, biçim, büyüklük) göre sıralama, sınıflama ve karşılaştırma** yapabilir. Korunumun kazanılmasına bağlı olarak ortaya çıkar. **Mesela;** sarı, kırmızı, mavi renkteki kare, üçgen ve daire şeklindeki tahta parçalarını renge ve şekle göre sınıflamasını istediğimizde bunu artık yapabilir. Çocuk “Sarı daireler” veya “Mavi üçgenler” diye birçok özelliğe dayanarak bir sınıflama yapabilir.

- **Tümevarımsal (Endüksiyon) düşünme ortaya çıkar ve gelişir:** Tekil olan gözlem ve deneyimlerin birleştirilerek tümel (genel) önermelerin elde edilmesidir. İlk kez bu dönemde bu düşünme ortaya çıkar ve gelişmeye başlar.

2008 KPSS: Betül annesine “Anne, kendini öldürenler hapisaneye mi gömülür?” diye sorması.

- **Benmerkezci düşünceden uzaklaşır (Dağılma):** Olayları ve dünyayı başkaları açısından görebilirler yani empati yapabilirler.

- **Korunumu (değişmezlik) kazanmıştır:** Korunum; bir nesnenin mekân içindeki yerinde (konumunda) veya fiziksel görünümünde değişiklik olmasına rağmen, bir şey eklenip çıkarılmadıkça nesnenin niteliğinde (miktar, ağırlık, alan, hacim vb) herhangi bir değişiklik olmayacağını kavramadır. Daha karmaşık süreçleri (kütle-ağırlık-boyut) içerdiğinden hacim korunumu geç kazanılır. **Mesela;** şekli değişen hamur parçasının ağırlığının aynı olduğunun, Masa üzerindeki kalemliğin yeri değiştiğinde, kalem sayısının değişmediğinin bilinmesi gibi.

Korunumun kazanılması şu süreçlere bağlıdır;

Özdeşlik (aynıyet): Nesneye herhangi bir şey eklenmemiş ya da nesneden bir şey çıkarılmamışsa nesnenin aynı kaldığının bilinmesidir.

Ödünleme (telafi): Nesnenin bir boyutundaki değişimin başka bir boyuttaki değişime neden olduğunun kavranmasıdır. **Mesela;** su dar bir cam kaba boşaltıldığında çocuk yüksekliğinin artacağını bilir.

Dönüşebilirlik (tersine dönüştürme): Bir nesnenin görünümü değişse bile tekrar önceki haline gelebileceğini kestirebilir. **Mesela;** bir buzun yeniden suya dönüşebileceğinin bilinmesi. Bir balonu şişirdikten sonra, havası alındığında tekrar eski halini alacağını anlaması.

- **Geçişlilik yeteneği kazanılır:** Çocukların önceden yaptıkları karşılaştırmalara bağlı olarak nesnelerin birbirleriyle olan ilişkilerini göz önüne alıp, nesnelerle ilgili yeni bir ilişkiyi keşfedebilmesidir. **Mesela;** On santimetrelilik kırmızı bir çubuk, yirmi santimetrelilik turuncu bir çubuk, elli santimetrelilik sarı bir bu dönem çocuğuna gösterilir. Çubuklar kaldırılıp kırmızı mı yoksa sarı çubuğun mu daha kısa? olduğu sorulduğunda çocuk doğru cevabı verebilir.

Kısacası geçişlilik; önceki parçalar arasındaki ilişkiyi bilerek yeni bir ilişkinin çıkarılmasıdır (transfer).

- **Dolaylı gerçeği kavrayabilme:** Çocuk bir olayın ya da nesnenin sadece görünen ya da yüzeyde kalan tarafını değil, görünmeyen ve yüzeyde kalmayan tarafını da algılar. **Mesela;** sarı renkli kapaklı bir kitabı, mavi renkli bir kaplıkla kapladığınızda gerçek rengini sorduğunuzda “Sarı” der ve gerçek rengini bilir.
- **Parça ile bütün arasındaki ilişkiyi (sınıf içermesi/sınıfa dahil olma becerisi) kurabilir.** Bir bütüne (sınıfa) ait olan nesnelerin, o bütünün (sınıfın) alt dizisi olabileceğini anlar. **Mesela;** köpekler hayvanlar sınıfının bir alt dizisidir.

- **Çıkarılmış gerçeklik:** Sonuca bakarak süreci tahmin etmektir. Bu dönemde çocuk göz önündeki nesnelerin farklı görünümünün farkındadır. Daha önceki öğrenmelerini göz önüne alarak elindeki diğer kanıtlarını değerlendirerek neyin gerçekten doğru olduğunu fark edip, eldeki somut verilerden gerçek çıkarımlar yapabilir. **Mesela;** teyzesinin kızının hiperaktif olduğunu bilen çocuğun, eve geldiğinde ortalığı dağınık görünce demek bugün teyzem ve küçük kızı bizim eve gelmiş demesi.
- **Dönüşümsel düşünme becerisi gelişir:** Daha önceki zamanlarda yaşanmış bir olayı, sonraki zamanlarda da kafasında canlandırıp anlatabilmez. Geriye ve ileriye doğru düşünebilir ve olayları öncelik-sonralık sırasına koyabilir. **Dönüşümsel düşünme zamanla ilgili perspektifin kazanılmasıdır.** **Mesela;** çocuk bir gün içerisinde yaşamış olduğu tüm etkinlikleri sırayla söyler; önce okula gittik, sonra alışverişe çıktık, daha sonra sinemaya gittik, oradan da halamlara uğradık der.

4. Soyut (Formel) işlemler dönemi (11-18 yaş)

- **Soyut düşünebilme başlamıştır:** Soyut kavramları ve düşünceleri (demokrasi, özgürlük, adalet, hoşgörü) anlayabilerek mantık yürütebilir.
- **Üst düzey akıl yürütebilir ve bilimsel düşünme gerçekleşir:** Problemlerin çözümünde tümevarım, tümdengelim, analoji gibi akıl yürütme yollarını kullanır. **Hipotez** oluşturabilir ve test edebilir. Gerçek durumlar ile olasılıklar arasında bağlantı kurabilir.
- **Analoji (benzeşim, andırma) düşünme görülür.** İki şey arasındaki bir ortak özellikten yola çıkarak, biri hakkında verilen bir yargıyı diğeri hakkında da vermektir. Yani ortak özelliği olan iki şey arasında bir benzerlik kurmadır. Analoji bilinen bir örnekten yararlanarak bilinmeyenlerin öğrenilmesini sağlayan düşünmedir. **Mesela;** kan dolaşımının şehirdeki trafik akışına benzetilmesi.
- **Tümevarımsal (Endüksiyon) düşünme gelişir.**
- **Tümdengimsel (Dedüksiyon) düşünme gelişir:** Aklın genelden öze/bütünden parçaya veya genelden genele izlediği yoldur. Tümel (genel) önermelerden tekil önermelerin elde edilmesidir. Dedüksiyon bize yeni bir bilgi vermez. Bilinen bilgilerin açığa çıkmasını sağlar. **Mesela;** Bütün insanlar ölümlüdür, Sokrates bir insandır, o halde Sokrates ölümlüdür.

- **Hipotetik (Varsayımsal) Düşünme:** Problemlerin çözümünde sadece var olan somut yöntemler değil, çözüme ilişkin olası (farklı) yollar belirleyip (hipotez geliştirip) bunları test edebilmektir. **Mesela;** Marsta hayat var mı? sorusuna “Su ve oksijen varsa” hayat vardır cevabının verilmesi. Satranç oynamak.
- **Esnek Düşünme:** Hipotetik düşünebilen ergenler bir probleme dair olası durumları sıralayabilir, ancak kendi görüşüne yani tek bir çözüme saplanıp kalmaz. Başka çözüm yolları olabileceğini anlar, düşüncelerinde esnek olabilirler. Yani kişi yeni ve doğru bir bilgiyle karşılaştığında, bu bilgi kökleşmiş inanç ve düşüncesiyle çelişse bile fikrini değiştirir. **Mesela;** matematikte bir problemi hep aynı yolla çözmez, yeni başka yollar da bulup dener.
- **Göreceli Düşünme (Kişiyi, zamana ve yere göre düşünme):** Birey, kişi, yer ve zaman değiştiğinde sonucun da değişebileceğini anlar. Yani kişiyi, zamana ve duruma göre düşünebilme yeteneğini kazanır. **Mesela;** birey kendine özgü ideal, değer, duygu, düşünce ve inançları geliştirir. Kendi doğruları ile başkalarının doğruları arasındaki farkı anlar. Birey fotoğraftaki yönle gerçek yönün ters olduğunu anlar.
- **Metabiliz (üstbiliş) düşünme:** Bireyin öğrenme sürecindeki bilişsel etkinliklerini fark etmesi, bu süreci kontrol etmesi ve denetlemesidir. Ergen, başkalarının ne bildiğini ve nasıl bildiğini araştırabilir ve böylece diğerlerinin stratejilerini anlama ve kullanma becerisi geliştirebilir. Bu özellik, ergene kendini inceleme ve düzenleme olanağı kazandırır. Yani içgörü kazandırır.
- **Bütünleştirici (Birleştirici, Kombinasyonel) Düşünme:** Bir problemin birden fazla değişkeni (alt problemi) barındırdığını ve dolayısıyla bir problemin birden fazla çözüm yolunun birleştirilmesiyle çözülebileceğini kavrayabilir. **Mesela;** doktorların hastalarına teşhis koyarken sadece sorun yaratan organı değil de bütün fizyolojik yapıyı dikkate almaları.
- **Ergen Egosantrizm (Benmerkezcilik):** Çocuk benmerkezciliğinden farklıdır. Bu dönemde bireyler, dünyanın kendi etrafta dönmediğini bilirler ve empati kurabilirler. Ancak kendi düşüncelerinin ve söylediklerinin en doğru olduğunu düşünür. “Benim felsefem en doğrudur” gibi bir düşünceye sahiptir ve aksi görüşlere tahammül edemez (**aşırı/naif idealizm**)

Herkesin kendisiyle uğraştığını, onu takip ettiğini, izlediğini ve onun davranışlarına dikkat ettiğini (**Hayali Seyirciler**) düşünür. Adeta kendini sürekli sahnede hisseden bir oyuncu gibi görür. Diğer insanların kendisiyle ilgili (özellikle fiziki özellikleriyle) düşüncelerine aşırı önem verirler. Bu nedenle ayna karşısında bolca zaman geçirilir.

Ergen kendine özgü dramatik senaryolar, hüzünlü hikayeler geliştirir. Yaşamış olduğu olayların sadece kendi başına geldiğini düşünür. **Mesela;** “hiç evlenemeyeceğini, iş bulamayacağını düşünür. Kendisini ünlü bir sporcu, film kahramanı olarak hayal eder. Kimsenin kendisi kadar sevemeyeceğini ve aç çekmediğini” düşünür (**Kişisel Efsane/Mit**).

Ergen “benim gücüm her şeye yeter, kimseye ihtiyacım yok, bana bir şey olmaz” düşüncesiyle çok fazla risk alabilmektedir. Çeşitli riskli davranışlar yaparak kahramanlık sergilemeye çalışır. Kendilerine zarar gelebileceğini düşünmezler. Bana bir şey olmaz derler (**Omnipotent düşünme**). Bu davranışları engellendiğinde ise saldırgan tepkide (**psikolojik tepkisellik teorisi**) bulunurlar.

Uyarılar:

- Bilişsel gelişim basitten karmaşığa doğrudur.
- Bilişsel gelişim yavaş ve aşamalıdır.
- Bir aşamada elde edilen yaşantılar, sonraki aşamaların temelini oluşturur.
- Bilişsel gelişim evreleri hiyerarşıktır. Her birey, evreleri atlamadan sırayla izler.
- Bilişsel gelişimde bireyler farklılıklar vardır.
- Bilişsel gelişimde içsel süreçler önemlidir (Vygotsky’de dışsal süreçler önemlidir).
- Bilişsel gelişimde biyolojik altyapı temeldir (Vygotsky’de sosyal çevre temeldir).
- Benmerkezcilikten sosyalliğe doğru bir gelişim seyri vardır (Vygotsky’de ise tam tersidir).

3.2. BRUNER’İN BİLİŞSEL GELİŞİM KURAMI

Bruner’e göre bilişsel gelişim yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Bilişsel gelişimi, zihinde gerçekleşen içsel süreçlerle açıklar. **Bilişsel gelişim, tepkilerin uyarıcılardan bağımsız hale gelmesidir.** Bilişsel gelişim, bireyin bilgiyi işleme, depolama ve kullanma gelişimine bağlıdır. Bilişsel gelişimde dil önemli bir anahtardır. İnsanlar dili kullanarak birbirleriyle iletişim kurarlar, öğrenir ve öğretirler.

Öğrenciyi harekete geçiren önemli güdüler; **merak, başarılı olmak ve birlikte çalışmaktır.** Bruner; **sarmal programlama** yaklaşımının kurucusudur. Bilginin yapılandırılıp bir bütün haline getirilmesinde **birey aktiftir. Bilgi keşfedilmelidir (Buluş yolu ile öğrenmenin kurucusudur).**

Bruner’e göre Zihinsel Gelişim Alanları

1. Eylemsel dönem (0-3 yaş): Çocuk çevreyi eylemleriyle anlar ve bilgi toplar. Çocuk nesnelerle doğrudan etkileşime geçerek (dokunarak, vurarak, ısırarak, hareket ettirerek) yani **yaparak-yaşayarak öğrenir**. Bilgiyi, eylemleri temsil eder. **Mesela;** kaşık yemek yediği, bisiklet bindiği bir nesnedir.

Uyarı: Piaget’in duyu-motor dönemine karşılıktır.

2. İmgesel (ikonik) dönem (3-6 yaş): Bu dönemde gelişmiş olan dil ve görme duyusuyla değişik durum ve yaşantılar imgesel formlere dönüştürülerek öğrenme gerçekleştirilir. Bilgiyi imgeler temsil eder.

Görsel bellek gelişmiştir ve bilgi görsel resimler şeklinde saklanır. Çocuklar, algılarının tutsağıdır. Bir olayı, nesneyi nasıl algılasa zihninde o şekilde canlandırır. Çocuk, bir olayı veya nesneyi görmeden onları zihninde canlandırarak işlem yapabilir. **Mesela;** çocuk oturma odasının resmini çizebilir.

Uyarı: Piaget’in işlem öncesi dönemine karşılıktır.

3. Sembolik dönem (7 yaş ve üstü): Çocuk tüm yaşantılarını sembollerle açıklar. Yani yaşamın tümüyle mecazlar, grafikler, formler ve simgeler yoluyla kavranmasının anlatımıdır. Dil, mantık, matematik, müzik alanlarının sembollerini kullanarak iletişim kurabilir ve bilişsel işlemler yapabilir.

Uyarı: Piaget’in somut ve soyut işlemler dönemine karşılıktır.

3.3.VYGOTSKY’İN BİLİŞSEL GELİŞİM KURAMI

Bilişsel gelişimde, çocuğun **sosyal çevresi ve kültür** önemlidir. Çünkü **tüm öğrenmelerin (fikir, tutum, beceri, kavram) kaynağı bireyin sosyal çevresidir**. O halde bilişsel gelişimin kaynağı, kişisel psikolojik süreçlerden önce, sosyal çevredir. Yani bütün kişisel psikolojik süreçler, kültür tarafından biçimlendirilmiş sosyal süreçler olarak başlar. Bu nedenle zihinsel gelişimde gerçek ve birincil bölüm sosyal süreçlerdir. **Dil** bilişsel gelişimde önemlidir.

Vygotsky’e göre, çocuğun bilişsel gelişiminde iki aşamalı bir süreç yaşanır. Birey önce sosyal yönünü geliştirir daha sonra, bilişsel yönünü geliştirmeye başlar. Yani **bilişsel gelişim dıştan içe doğru olur**.

Öğrenmede bireysel farklılıklar dikkate alınmalıdır. Öğrenme sürecinde öğrenci yalnız ve aşırı derecede bağımsız bırakılmamalıdır. Öğretmen, öğrenme sürecinde rehberlik yapmalıdır. Çocuk, bir yetişkin rehberliğinde daha iyi öğrenir. Öğrenciler eğitim süreci içerisinde birbirleriyle işbirliği yapmalıdır.

1. Yakın Gelişim Alanı: Bu kavramla zihinsel gelişimin sosyal yönüne dikkat çekmiştir (**Sosyal yapısalcı yaklaşım**). Ona göre, insanların tek başına belli şeyleri öğrenebilmesi mümkündür fakat tek başına öğrenebileceğinden daha fazlasını sosyal çevresinin (yakın gelişim alanının) desteğiyle öğrenebilir. Çocuğun tek başına yapmakta zorlandığı veya başarılı olamadığı, ancak başkalarının rehberliğinde (İşbirlikli öğrenme ile) başarabileceği görevler (davranışlar) çokça vardır. Bu alandaki kişiler ebeveynler, öğretmenler ve arkadaşlardır.

2. İşbirlikli Öğrenme: Birey tek başına öğrenebileceğinden çok daha fazlasını yakın gelişim alanıyla (çevre desteği) işbirliği yaparak öğrenebilir.

3. Özel (Ben için konuşma) ve İçsel Konuşma: Birey 3 yaşında özel konuşma yapmaya başlar. Özel (benmerkezci veya ben için) konuşma, çocuğun kendi için konuşma ile diğeri için konuşma arasında ayırım yapmadığı bir konuşmadır. Çocuk **sesli bir şekilde** bir diğerini dikkate almadan konuşur (monolog tarzı konuşma). Özel konuşma, 6-7 yaşlarında benmerkezcilik azaldığından içsel konuşmaya dönüşür. Birey artık kendi için konuşma ile diğeri için konuşma arasında ayırım yapar. İçsel konuşma bireyin zihinden geçen, seslendirilmeyen (sözcüklerle sessizce düşünebilir) düşünme sürecini anlatır.

İçsel konuşma, benmerkezci konuşma sırasında, çocuğun içine doğru dönmesi ile ortaya çıkar. Birey **kendi kendine konuşarak farkındalık yaratır, kendini anlar, durumu değerlendirir** ve zihinsel gelişimine katkı yapar. Çocuk amacına ulaşmak için veya bir problemi çözerken sessizce düşünür ve içinden konuşur.

Uyarı: Monologda çocuk bir olayı ya da oynadığı oyunda yaptıklarını kendi kendine sesli konuşurken, içsel konuşmada çocuk bir problemi çözmek için düşündüklerini içinden ve sessizce konuşur. Ayrıca içsel konuşmanın monologdan farkı her yaşta görülebilesidir.

4. Yapı iskelesi (Destek Olma): Çocuğun yapacağı bir öğrenmede başlangıçta bir öğretici ile desteğinin olması, daha sonradan aşama aşama bu desteğin kesilmesi ve bu sayede çocuğun tek başına yapamayacağı bir öğrenmeyi artık bir öğretici desteği olmadan yapar hale gelmesini sağlayan tekniktir.

Çocuğun etrafında bulunup ona bilgi ve deneyim edinme konusunda yardımcı olanların çocuğa verdiği bu desteğe yapı iskelesi denir. Çocuk tek başına bir şeyler öğrenebilir fakat yetişkin desteğiyle daha fazla ve ayrıntılı öğrenir. **Mesela;** yüzme eğitiminde yüzme hocasının öğrenciye verdiği destek.

4. ÜNİTE - DİL GELİŞİMİ

Dil gelişimi bilişsel ve fiziksel gelişime paralel olarak ortaya çıkar. Fiziksel ve bilişsel gelişim dil gelişimine zemin hazırlar. Dil gelişimi, olgunlaşma ve öğrenmeye bağlıdır. Bilişsel gelişimde ilerleme kaydedildikçe dilin kullanılma kapasitesi artacaktır.

4.1. Dil Gelişimi İle İlgili Yaklaşımlar

1-) Davranışçı Yaklaşım (Skinner): Birey dili sonradan kazanır ve dili öğrenebilecek mekanizmayla dünyaya gelmez (Psikolinguistik kuramın anlayışına karşıdır). Dil gelişimi **tekrar** ve **pekiştirme** yoluyla olur. Çocuklar kendilerini istedik sonuca götüren (pekiştirilen) sesleri tekrarlayarak dili kazanırlar.

Bebekler tesadüfen günlük konuşma dilinde var olan sözcüklere benzer sesler çıkardıklarında, ebeveynler çocuğun bu davranışını gülümseme, sarılma ya da çocukla konuşma şeklinde karşılırlar (pekiştirirler). Bu süreçte pekiştirilen sesler öğrenilir, pekiştirilmeyen seslerin ise tekrar edilme sıklığı azalır ve tekrar edilmedikleri için söner.

Mesela; acıkan bir çocuk acıktığını belli etmek için “ba” der ve çevresindekiler onu yedirirlerse, artık çocuk ne zaman acıkırsa “ba” diyecektir.

2-) Sosyal Öğrenme Kuramı (A. Bandura): Çocuk sosyalleşme sürecinde yakın çevresindekilerini (başta anne-baba) model alır ve taklit eder. Yani dil gelişiminin temeli “**model alma**”dır. Bebek için anne-babanın model olması, çocuğun onları taklit etmesi, anne-babanın pekiştirmesi ve düzeltici geribildirim vermesiyle dil öğrenilir.

Mesela; Karadeniz Bölgesi'nde yaşayanların o bölgenin, Ege Bölgesi'nde yaşayanların ise o bölgenin şivesiyle konuşması, bireylerin dili öğrenmesinde çevrenin etkisine ıspattır.

3-) Biyolojik (Doğustancı, Psikolinguistik) Yaklaşım: Temsilcileri Chomsky, McNeill ve Lenneberg'dir. Dil gelişimini biyolojik (nörolojik) ve psikolojik temellere dayandırır. Dil gelişiminin temeli biyolojiktir, ancak çevresel koşullardan bağımsız değildir. Dil gelişimi daha fazla olgunlaşmanın (biyolojik etkenin) etkisi altındadır.

Chomsky'e göre; bütün insanlar genetik olarak (doğustan) dil öğrenme altyapısına (beyin ve sinir yapısına) sahiptir. İnsan beyninin belirli bölgeleri dilin öğrenilmesinden/kazanılmasından sorumludur. Bu altyapı sayesinde belirli bir biyolojik olgunluğa erişince ve gerekli çevresel koşullar da sağlandığında dil rahatlıkla öğrenilecektir. Yani çocuklar, yürümeyi öğrendikleri gibi, biyolojik olarak belli bir olgunluğa eriştikten sonra konuşmayı da öğrenirler.

4-) Piaget'in Dil Gelişimi Kuramı

- Piaget'e göre bireyin konuşma aşamaları

Otistik konuşma (0-2 yaş): Çocuğun kendi kendine sesler çıkarmasıdır. Konuşma daha çok morgem ve telgrafik özellikler taşır. Yani sesler anlamlı değildir.

Benmerkezci Dil (Konuşma) (3-7 yaş): İşlem öncesi dönemde görülür. Benmerkezci düşünceden kaynaklanır. Çocuğun başkalarının bakış açısını göz önüne almaksızın, yalnızca kendi duygu ve düşüncelerini referans alarak, başka birisiyle gerçekleştirdiği ve kendisinin yönettiği konuşmadır.

Toplumsallaşmış Dil (Konuşma) (7 yaş üstü): Somut dönemde başlar. Çocuk çevredeki insanları dikkate alarak bir dil kullanır. Çocuğun başkalarıyla iletişim kurmaya yönelik konuşmalarıdır.

- Piaget'in Dil Gelişimi Dönemleri

a) Agulama evresi (0-12 ay)

a1) Ağlama (0-2 ay): Bebek çeşitli sesler çıkarır, ihtiyaçları için ağlar. Sesleri bilinçsizce çıkarır.

a2) Babıldama (cıldama) (2-6 ay): Ünlü ve ünsüzler bir araya getirilerek iki heceli sesler (fonem) ilk kez çıkarılır: Ma-ma, ba-ba gibi. Bu sesler ve heceler evrenseldir.

a3) Heceleme (Çağıldama) evresi (6-12 ay): Konuşma organları olgunlaşmıştır. Bebek sözcükleri çıkarmaya başlar. **Ana diline özgün** sesler çıkarmaya başlarlar. Dönemin sonunda annenin sesi tanınır.

b) Tek sözcük evresi (12-18 ay): Konuşmada **kritik dönem**dir. Çocuk ilk anlamlı sözcükleri (baba, anne, mama gibi) söyler. Çocuk, tek sözcükle birçok şey anlatmak ister. Buna **morgem** denir. **Mesela;** çocuk "kedi" dediğinde "kedi burada", "kedi gitti" gibi anlamları kastetmektedir.

Kavram gelişimi: Bu dönemde çocukta kavram gelişimi görülür. Kavram gelişimi; çocuğun duyu organlarıyla aldığı bilgiyi ve nesneleri zihinsel tasarıma dönüştürmesidir. **Mesela;** çocuk, çevresinde gördüğü nesnelere masa, kitap, top gibi sembolik anlamlar (**işaretsel işlev**) yükler.

Alıcı ve ifade edici dil: Bu dönemde alıcı dil gelişmişken ifade edici dil henüz gelişmemiştir. Çocukta önce alıcı dil, sonra ifade edici dil gelişir.

Alıcı dil; çocuğun diğer bireylerin konuşma dilini anlayabilme becerisidir. **Mesela;** 15 aylık bir çocuğa babası “gel” dediğinde çocuk bunu anlayacak ve yapacaktır. Çocuk bir sözcüğü öğrendiğinde bu sözcükle ilgili diğer sözcükleri de öğrenmeye çalışır. Yani çocuğun öğrenmeye istekli olması ve sürekli sorular sorması alıcı dilin gelişimini ifade eder.

İfade edici dil ise; çocuğun kendini anlatabilme becerisidir. İfade edici dil, çocuğun kendisine yönetilen bir durumu anladıktan sonra (alıcı dil) bu duruma uygun karşılık (cevap) verebilmesidir. **Mesela;** 18 aylık bir çocuğa "Attaya gidelim" dendiğinde çocuk bunu anlar ve fakat kendisi "Attaya gidelim" anlamını düzgün bir cümleyle ifade edemez. Yani söyleneni kavrayabilecek (alıcı dil) ancak cevabı üretmekte zorluk (ifade edici dil) çekecektir.

c) Telgrafik konuşma evresi (18-24 ay): İki farklı sözcüğün birleştirildiği, gramer yapılarına uymayan cümlelerin kurulduğu dönemdir. İki heceli kelimeler arası kadar bekleme vardır. Özne, yüklem, bağlaç, ekler gibi öğelerin bazıları kullanılmadan cümleler kurulur. Cümlede özne-yüklem ilişkisi olmadan konuşma vardır.

2001 KPSS: bir çocuk "anne su" demekle telgrafik konuşma yapmaktadır. Çocuk burada "anne su" demekle aslında "anne su ver" kastetmektedir.

d) İlk gramer evresi (24-60 ay): Gramer kurallarına göre cümleler kurulur. Kelime hazinesi gelişmiştir.

Aşırı kurallaştırma: Çocuğun bir alanda öğrendiği kuralı, ilgili olmayan bütün durumlara uygulamasıdır. Yani öğrendiği kuralı, genellemesi gerekmeyen durumlara da genellemesidir. **Mesela;** Üç yaşındaki bir çocuğun bütün dört ayaklı hayvanlara "köpek" demesi. İçeri girerken ayakkabı çıkarılır kuralını öğrenen bir çocuğun her yere (dükkan, sınıf vb.) girince ayakkabı çıkartması. Kızlar sözcüğündeki -lar ekini çoğul eki olarak öğrenen bir çocuğun, erkekler yerine "erkekler" sözcüğünü kullanması.

Eksik kurallaştırma: Çocuğun bir alanda öğrendiği kuralı, sadece öğrendiği alanda (örnekte) kullanmasıdır. Yani öğrendiği kuralı, genellemesi gereken alanlara genelleymemesidir. **Mesela;** çocuk futbolcu kelimesini öğrenir, fakat basketbol oynayana "basketbolcu" yerine "basketbol adam", "basketbol oynayan adam" kelimeleri kullanır.

4.2. Dil Gelişimiyle İlgili Diğer Kavramlar

Yansıtıcı Konuşma: İki kişinin karşılıklı konuşmasında, karşıdaki kişinin kendi cümlelerini ona sunarak problemini fark etmesi ve çözümlemesi amacıyla yapılan konuşmadır.

Yansıtıcı konuşma ile, karşıdaki kişinin kendi cümleleri ile bir sorunun çözümünü bulması amaçlanır. Yansıtıcı konuşma karşıdaki kişiye empati kurdurmayı amaçlar. Bu konuşmada danışanın ifade ettiği duyguların aynısı veya benzeri danışman tarafından tekrar edilir.

Mesela: Danışan ve danışman arasındaki şu konuşma
- **Danışan:** Annem beni hiç anlamıyor.
- **Danışman:** Annenin seni hiç anlamadığını söylüyorsun.

Tekrarlama (yankılama, yineleme): Çocukta devresel (döngüsel) tepki özelliğine bağlı olarak ortaya çıkan konuşmadır. Çocuğun karşısındakinin söylediklerinin aynısını tekrar (taklit) etmesidir. Bu durum çocuğun hoşuna gittikçe tekrarları artırır.

2011 STS: Bir anaokulu çıkış saatinde, kaban ve ayakkabılarını giydirerek çocukları hazırlayan görevli Ayşe Hanım'la çocuklar arasında şu konuşma geçer;

Ayşe Hanım: Fatma gelir misin? Sıra sende.

Bertuğ: Fatma gelir misin? Sıra sende.

Ayşe Hanım: Fatma lütfen.

Bertuğ: Fatma lütfen.

Ayşe Hanım: Bertuğ hiç komik değil yetişkinlerle alay edilmez.

Bertuğ: Bertuğ hiç komik değil.

Dil gelişimi açısından Bertuğ'un bu konuşmaları aşağıdakilerden hangisiyle açıklanabilir?

- A) Monolog
- B) Eksik kurallaştırma
- C) **Tekrarlama**
- D) Sözel senkretizm
- E) Telgraf konuşması

Eklektik (uzlaştııcı) Dil: Kişilerarası diyalogda farklı fikirler (istekler, durumlar) arasında ortak noktayı bulmak için kullanılır.

Mesela; aşağıdaki üç çocuk arasında geçen şu diyalog uzlaştııcı dil konuşmasıdır:

- **Ali:** Saklambaç oynayacağız ne zamandır oynamıyoruz.

- **Ahmet:** Hayır hep senin dediğin oluyor körebe oynayacağız.

- **Hasan:** En iyisi önce saklambaç oynayalım, sonra da körebe oynayalım. Böylece ikinizin de isteği yerine gelir.

Tümce Söz: Jest ve beden dilinin bir sözcükle birleştirerek kullanması yoluyla iletilen anlam, tek bir sözcükten daha fazlasını ifade eder. Bu sözcük ve jest birleşimine tümce söz denir. Tümce sözler 12-18 aylar arasında yaygın olarak kullanılır.

Sözel Senkretizm: Dilde farklı görünen biçim birimlerin (eklerin denilebilir) anlam bakımından aynı işlevi görecektir biçimde kullanılmasıdır. Yani dilde aynı olmayan kelimeleri aynı kategoriye koymaktır. Genelde eklerde bu durum yapılır.

Mesela; annemler bize geldi ve annemgil bize geldi cümlelerindeki ler ve gil ekleri aynı anlamı vermektedir.

5. ÜNİTE - AHLAK GELİŞİMİ

Ahlak gelişimi ise; bireyin yaşamında değer verdiği kuralları geliştirmesi ve içselleştirmesi sürecidir. Ahlak gelişimi; bireyin doğru ile yanlış ayırt edebilmesinde yardımcı olan ilkeler ve değerler sistemini oluşturma sürecidir.

Ahlak gelişimi, birey açısından toplumun tüm değerlerine körü körüne uymanın ötesinde, topluma etkin (aktif) bir uyum sağlamak için bir değerler sistemi oluşturma sürecidir.

Ahlak gelişimi yaşa bağlı olarak değişen evreler içinde gerçekleşir ve bilişsel gelişime bağlıdır.

5.1. PİAGET'İN AHLAK GELİŞİMİ

Piaget'e göre ahlak gelişimi, **bilişsel gelişime paraleldir**. Üst düzey ahlak gelişimine ulaşabilmek için üst düzeyde bilişsel gelişim gereklidir. Fakat üst düzey bilişsel gelişime ulaşmış herkes, üst düzey ahlaka sahiptir denemez. Ahlak gelişimi hiyerarşik sıraya sahip dönemler içinde gelişim gösterir.

Piaget'e göre, çocukların doğru ve yanlış ilişkini yargıları yaşlarına göre değişir. Piaget'e göre davranışların doğru-yanlış veya iyi-kötü olarak değerlendirilebilmesi için davranışın altında yatan niyete bakmak gerekir. Fakat çocuklar 10 yaşına kadar davranışın arkasındaki niyeti anlayamazlar. Çocuklar 10 yaşına kadar sadece davranışa ve ortaya çıkan fiziksel sonuca göre düşünür.

Ahlak öncesi dönem (0-6 yaş): 0-6 yaş arasındaki çocuklarda kural kavramı olmadığından, bu dönemde ahlak söz konusu değildir. Bu dönem **ahlak öncesi dönemdir**. Bu dönemdeki çocuklarda yetişkin otoritesine körü körüne bağlılık vardır. Yaşamın ilk 6 yılında gerçekçi anlamda bir ahlak gelişiminden söz edilemez. Bu nedenle Piaget'e göre ahlak gelişimi, **somut işlemler** dönemine (6 yaşa) kadar başlamaz.

1-) Dışsal Kurallara Bağlı Dönem (Ahlaki gerçekçilik-Heteronom Ahlak) (6-10 yaş):

- **Heteronom;** başkalarının yasalarına boyun eğmek
- Somut işlemler dönemini kapsar.
- Ahlak yargılarda başkalarına (dışa) bağımlıdır.
- Piaget, 6-10 yaş arasındaki çocukların kuralları izlemede sık sık tutarsızlık göstermekle birlikte, kuralları kabul ettiklerini belirlemiştir.
- Bu yaş çocukları, kuralların yüksek bir otorite (anne-baba, polis, asker) tarafından konulduğunu ve değiştirilemez olduğunu düşünürler.
- Kayıtsız şartsız otoriteye ve kurallara uyma söz konusudur. Kurallara uymayanın hemen cezalandırılması gerektiğini düşünürler. Ancak kural koyan kişiler çevrede olmadığında kurallar çiğnenebilir görüşüne sahiptirler.

- Çocuklar 10 yaşına kadar davranışın arkasındaki **niyeti göz önüne olarak karar veremezler**. Onlar için sadece yapılan yanlış vardır ve bu davranış otomatik olarak ceza gerektirir.
- İşlenen **suçun önem derecesini**, suça bağlı olarak **ortaya çıkan fiziksel sonuçlar belirler**. Sonuçta daha fazla zarara yol açan suçlar, daha az fiziksel zarara yol açan suçlara göre daha kötüdür. **Yani sonuç önemlidir. Niyet önemli değildir.**
- Davranışların temelinde ödüle ulaşmak veya cezadan kaçınmak yatar.
- Çocuğun davranışları değerlendirmede sonuca bakıp niyete bakmamasının nedeni; bu dönemde empatik düşünemediklerinden davranışların arkasındaki niyetleri göz önüne alamamalarıdır.

Mesela; Kazayla 3 tabak kıran Emre, bilerek 1 tabak kıran Can'a göre daha suçludur. Çünkü 3 tabak kıran daha fazla fiziki zarara sebep olmuştur.

2-) Özerklik Dönemi (Ahlaki görecelik/özerklik – Otonom Dönem) (11 yaş ve üstü):

- **Otonom;** çocuğun kendi yasalarına, kurallarına uyması demektir.
- Soyut işlemler dönemiyle ortaya çıkar.
- Bu dönemde çocuklar kuralların niçin konulması gerektiğini anlamaya başlamaktadırlar.
- 11. yaşla birlikte çocuklar, kuralların insanlar tarafından oluşturulduğunu ve gerektiğinde değiştirilebileceğini anlamaya başlar.
- Ceza artık kuralların ihlal edilmesiyle otomatik olarak uygulanması gereken bir durum değildir. Kuralın ihlal edilmesinden ziyade, bu davranış haklı kılacak bir nedenin olup olmaması belirleyici olur. Yani çocuklar artık niyeti göz önüne olarak karar verirler. Davranışın iyi ya da kötü olması, davranışın altında yatan **niyete** bağlıdır.
- Birey için adalet, eşitlik, insanlar hakları ve insan özgürlüğü önemlidir. Bunlara göre kurallar gerektiğinde değiştirilebilir.

Mesela; Kazayla 3 tabak kıran Emre, bilerek 1 tabak kıran Can'a göre suçsuzdur. Çünkü 3 tabak kıran Emre bilmeyerek tabakları kırmıştır.

5.2. KOHLBERG'İN AHLAK GELİŞİMİ

Kohlberg de tıpkı Piaget gibi ahlak gelişiminin bilişsel gelişime paralel olduğunu savunur. Kohlberg'e göre birey, karşı karşıya kaldığı bir durum hakkında ahlaki yargıda bulunurken, bir **ikilem içindedir** ve bu ikilemlere vereceği ahlaki tepkiler ile kendi ahlak anlayışını oluşturmaktadır.

Kohlberg, ahlak gelişiminin üç düzeyde ve her bir düzeyin de içerisinde bulunan ikişer ahlak evre olmak üzere 6 evrede gerçekleştiğini belirtmiştir.

5.2.1. Kohlberg'in Ahlak Gelişimi İlkeleri

- Ahlaki gelişim evreleri kesin ve evrenseldir.
- Ahlak gelişim evreleri düzenli bir sıra izler (yani evrelerin sırası değişmez; adım adım birbirini takip eder. 2. evreden 4 evreye atlayamaz), fakat gerçekleşme yaşları tüm insanlarda aynı değildir.
- Yaş, her zaman ahlaki gelişimin göstergesi değildir. Çünkü bazı gençler, yetişkinlerden daha üst düzeydeki evrenin özelliklerini yansıtabilir.
- Birey bir önceki evreyi sindirdikten sonra bir sonraki evreye geçer. Ahlak gelişiminde önemli olan şey de bir sonraki evreye geçebilmektir.
- Bireyin ahlaki yargısı, ara sıra bir üst ya da alt evreye yoğunlaşmakla beraber baskın olarak bir evrede yoğunlaşır. Birey ağırlıklı olarak o evrenin özelliklerini yansıtır.
- Birey, baskın olduğu evre düşüncesinden bir üst evre düşüncesine yönlenebilir, ancak bir alt evre düşüncesine yönlenebilir.
- Her bireyin ahlaki gelişimi farklı bir evrede sonlanabilir. İnsanların çoğu kanun ve düzen evresinde takılı kalır. Kızların ahlak gelişimleri daha geride kalır. Kızların çoğu "İyi çocuk eğilimi" (kişiler arası uyum) evresinde kalır.
- Bilişsel gelişim, ahlaki gelişim için gereklidir ancak yeterli değildir.

5.2.2. Kohlberg'in Ahlak Gelişim Evreleri**1-) Gelenek Öncesi (Bencil) Düzey:**

- Piaget'in "işlem öncesi" dönemine ve "dışsal kurallara bağlılık" dönemine denk gelir.
- Çocuğun ahlaki yargılarında benmerkezcilik egemendir. Çocuğun ahlaki temellendirmelerin merkezinde faydacı değerlendirmeler, ihtiyaç ve çıkarların tatmini, kişiye yönelik somut zararlardan kaçınma veya otoriteye itaat yer alır.
- Otoriteye saygı vardır.
- Olayları sonuçlarına göre değerlendirir.
- Cezadan kaçınır. Ödül getiren davranış iyidir, ceza verilen davranış ise kötüdür.
- Eğitim ve sosyo-kültürel açıdan geri kalmış ülkelerdeki bireylerin çoğunluğu bu düzeydedir.

a) Ceza ve İtaat Eğilimi (Korkak Bencil)

- Dönemin temel özelliği; **otoriteye (anne-baba, polis) uyma** ve **cezalandırılmaktan kaçınmadır**.
- Bu dönemde otoriteye mutlak uyum söz konusudur. Yani otoriteye körü körüne bağlılık vardır. Otoritenin görüşü kendi görüşüdür.
- Kurallar neyi gerektiriyor ve otorite nasıl istiyorsa buna uygun davranmak gerekir. Uygun davranılmadığında ceza kaçınılmazdır. Temel hedef ceza görmemektir. Birey kurallara, cezadan kaçındığı için uyar.
- Otorite göz önünde yoksa kurallar çiğnenebilir. **Mesela;** Kimse görmediğinde hırsızlık yapabilir, trafik polisi yokken kırmızı ışıkta geçebilir.

- Davranışın sonucuna göre değerlendirme esastır. **Niyet önemli değildir.** Davranış cezalandırılmışsa yanlış, cezalandırılmamışsa doğrudur.
- İşlenen suçun büyüklüğüne yönelik algı da verilen zararın fiziksel sonuçlarıyla doğru orantılıdır.

2013 KPSS; Beş yaşındaki Emre, evde annesinin uyarılarını dinlememektedir. Ancak öğretmeninin sınıfta "Sizin evde ne yaptığınızdan da haberim oluyor." demesi üzerine Emre evdeki kurallara daha fazla uymaya başlamıştır.

Buna göre Emre, Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramında hangi evrede yer almaktadır?

- A) Toplumsal sözleşme B) Karşılıklı çıkar
C) **Ceza ve itaat** D) İyi çocuk
E) Kanun ve düzen

b) Saf Çıkarıcı Eğilim (Amaca yönelik araçsal ilişkiler eğilimi) (Pazar Ahlakı, Çıkarıcı Bencil)

- Dönemin temel özelliği; birey için **her şeyin karşılıklı olmasıdır**. Yani **çıkarıcılık önplandadır**.
- Birey diğer insanların ihtiyaçlarının farkındadır ama **hep kendi ihtiyaçları (çıkarları) önplandadır**. Birey kendi çıkarları için en uygun olan kurallara uyar. Bu karşılıklı çıkar ilişkisinde, çıkar alışverişinin eşit olması gerektiğine inanır.
- Temel güdü, bireyin kendi ihtiyaç ve isteklerinin (çıkarlarının) karşılanmasıdır**.
- Birey, bir davranışı kendisi açısından yararlı buluyorsa, ihtiyacını karşılıyorsa veya ödül getiren davranışsa doğrudur. Ödüle ulaşmak için kurallara uyar. Kısacası eğer bir şey hoş sonuçlar veriyorsa iyidir (**Saf hedonizm**: Hoşlanmacılık).
- "Birine bir şey vermiş isem, onun da karşılığını vermesi gerekir" "Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez" "Sen benim sırtımı kaşı, bende senin sırtını kaşıyım" "Bana değmeyen yılan bin yıl yaşasın" gibi anlayışlar egemendir.

Mesela; Rüşvet alarak iş yapmak, bir bireye zengin olduğu için yakınlık göstermek.

2006 KPSS: Ahmet Bey kendisinden borç para isteyen arkadaşının bu isteğini yerine getirmiştir. Eşinin "Neden borç verdin, bizim başkalarına borç verecek kadar paramız yok." demesi üzerine eşine "Bir gün benim de ihtiyacım olursa o da bana verir." demiştir. **Arkadaşına borç verme gerekçesi dikkate alındığında Ahmet Bey, Kohlberg'in kuramına göre ahlak gelişiminin hangi döneminde?**

- A) Amaca yönelik araçsal ilişkiler eğilimi
B) İtaat ve ceza eğilimi
C) Toplum düzenini koruma eğilimi
D) İyi çocuk eğilimi
E) Evrensel ahlak ilkeleri eğilimi

2-) Geleneksel Düzey

- Benmerkezci (bencil) düşünce yerini, empatik düşünmeye bırakır. Birey, başka kişilerin de duygularını, düşüncelerini dikkate alarak onların gözünden dünyaya bakmaya ve anlamaya çalışır.
- Bu dönemde toplumsal beklentiler ve geleneksel kurallar belirleyicidir. Birey için ailenin, grubun ve toplumun beklentileri her şeyden daha önemlidir. Birey, ailenin, grubun ve toplumun beklentilerine ve kararlarına sorgulamadan uyar. Yani otoritenin kuralları ve yargıları içselleştirilir (benimsenir); ama sorgulanmaz. Grubun doğruları birey için de doğrudur.
- Birey, gruptan ayrı olsa dahi gruptan bağımsız davranma ve karar verme eğilimi pek yoktur.
- Sosyal düzenin korunması ve desteklenmesi, kurum ve gruplarla özdeşleşmek önemlidir. Bu yüzden davranışın toplum düzenine etkisi düşünülür.

a) İyi Çocuk Olma Eğilimi (Kişiler arası uyum)

- Dönemin temel özelliği; **grup normlarına ve beklentilerine uymadır.**
- Benmerkezciliğin azalmasıyla artık çocuk empati yapabilir ve ceza almamak için iyi olma anlayışı yerine başkalarına yardım ederek, onların beklentilerine uygun davranarak iyi olma anlayışı gelir. Yani birey kendini diğer insanların yerine koyarak onların beklentilerine uygun davranır, iyi niyetli olur ve hep onlara yardım etmeye çalışır. Yaptıklarını sadece ceza almamak için (1. aşama) ya da kendisi için değil (2. aşama); aynı zamanda başkalarını mutlu etmek için de yapmaya çalışır.
- **Temel güdü; grup tarafından kabul edilme ve grubun iyi çocuğu olmasıdır.**
- Çevresinden onay almak ve takdir edilmek ister.
- Başkalarının görüşü ve sosyal kabulü önemlidir.
- İyi insan, iyi vatandaş, iyi anne-baba, iyi çocuk ya da iyi arkadaş olma altın kuraldır.

Mesela; bir bireyin anne-babası kırılmasın diye hiç istemediği ve sevmediği biriyle evlenmesi. Bir gelinin kaynanası "Hamarat gelinim" desin diye evini sürekli temizlemesi. İyi bir vatandaş vergi vermelidir. İyi bir anne çocuklarına iyi bakmalıdır.

2012 KPSS: Arkadaşına gitmek isteyen Seher, izin vermediği için annesine çok kızmış ve onunla tartışmıştır. Bu olaya şahit olan babaannesi Seher'e "hanım kız" olması, öfkesini kontrol etmesi ve annesine saygılı olması gerektiğini söyler. **Bu olayda, babaannenin tavsiyesinde hangi ahlaki gelişim özelliği vurgulanmaktadır?**

- A) Kanun ve düzene uyma **B) İyi çocuk olma**
 C) Sosyal sözleşme D) Evrensel ahlak
 E) Toplum kurallarına uyma

Uyarı: Saf çıkarıcı eğilim ile iyi çocuk eğilimi arasındaki fark; saf çıkarıcı eğilimde maddi menfaat karşılığı iş yapılır ve bireyin kendi çıkarı, mutluluğu ön plandadır. İyi çocuk eğiliminde ise manevi menfaat için iş yapılır ve kendinden çok başkalarının çıkarları ve mutluluğu ön plandadır. **Mesela;** bir hasta bakıcı, hastalardan para aldığı için onları ön sıralara alıp muayene ettiriyorsa saf çıkarıcı eğilim, para almaksızın eş, dost veya akrabalarını ön sıralara alıyorsa iyi çocuk eğilimi gösteriyordur.

b) Kanun ve Düzen Eğilimi

- Dönemin temel özelliği; toplumu, kurumları veya grupları korumak, yasalara uymak ve yükümlülükleri (ödevleri) yerine getirmektir.
- **Temel güdü, toplumsal düzeni korumaktır.**
- Artık, akran gruplarının kurallarının yerini toplumun kuralları-kanunları almıştır. Kanunlara ve kurallara sorgusuz sualsiz uyulur. Kanunlar herkes için geçerlidir ve herkes uymalıdır.
- **Aşırı kuralcılık** söz konusudur.
- Kanunlar, sosyal düzenin sürekliliğini sağladığı, bireylerin sosyal çıkarlarıyla çelişmediği sürece korunur.

Mesela; Her vatandaş vergisini ödemelidir. Her sürücü kırmızı ışıkta durmalıdır. Kanunun kestiği parmak acımaz. Bir babanın, oğlunun yaptığı cinayeti polise ihbar etmesi bu dönemle ilgilidir.

Uyarı: Kanun-düzen eğilim ile ceza-itaat eğilimi arasındaki fark; kanun-düzen eğilimindeki birey kanuna, düzene, kurallara isteyerek uyar, yani onları içselleştirmiştir. Fakat ceza-itaat eğilimindeki birey zaman zaman kanuna, düzene, kurallara uysa da bu uyma davranışını kanunu benimsediği için değil de cezadan korktuğu, kaçındığı için yapar.

3-) Gelenek Sonrası (Ötesi) Düzey

Bu dönemde insan hakları gözetilerek konulmuş kurallara, yasalara uygun davranma ve evrensel değerleri benimseme vardır. Fakat bu dönemde insani değerlerle çatışan yasal düzenlemeler sorgulanabilir, bu kuralların değişmesi gerektiği savunularak reddedilebilir.

a) Toplumsal (Sosyal) Sözleşme Evresi

- Yasalar herkesin yararını ve haklarını korumak için vardır ve olabildiği kadar çok sayıda insana fayda sağlamalıdır.
- Kanunların kullanımı ve bireysel haklar eleştirici bir şekilde incelenir. Toplumun kanunları ve değerleri göreceli ve topluma özgü kabul edilir.
- Bireysel farklılıklar gözetilir ve bu farklılıklar doğal karşılanır.

- Birey, yasaların toplum yararına olarak, çoğunluk tarafından konulması gerektiğine inanır. Eğer kurallar toplumun yararına değilse, toplum tarafından yine **toplum yararı göz önüne alınarak** demokratik yollarla **değiştirilmelidir**.
- Bireyler bir arada yaşamının gerektirdiği kurallara ve davranış eğilimlerine uymayı sosyal bir uzlaş (sözleşme) olarak kabul ederler ve bunlara özgür iradesiyle uyarak davranırlar.

Mesela; Bir kişi konuşurken sözü kesilmez. Bir kimse başkasının özel eşyasını izni olmadan alamaz.

b) Evrensel Ahlak İlkeleri

- Bu dönemde **“tüm insanlar eşittir”** düşüncesi temeldir. İnsanların cinsiyeti, dini, dili, ırkı ne olursa olsun eşittir.
- **Birey kendi ahlak ilkelerini, başkalarından bağımsız olarak kendisi belirler.**
- Her koşul ve durumda **insan hakları ön planda** tutulmalıdır.
- İnsan hakları ve evrensel değerler temel ölçüdür.
- Kurallar insanca yaşamak için konulur. Bu kurallar evrensel düzeydeki ölçütlere dayalı olmalıdır. Eğer kurallar bu evrensel ölçütlere dayalı değilse kurallara uyulmama eğilimi vardır.
- Bu dönemdekilere göre **“hiçbir şey insan hayatından daha değerli değildir.”** Birey, ihtiyaç duyulduğunda (depresyon, sel gibi olaylarda) sadece insanlık adına bir başkasını kurtarabilmek için kendi canını riske atabilir.

Mesela; Savaş karşıtı olan bir bireyin “Savaş bir insanlık suçudur, hiçbir şey insan hayatından daha önemli değildir.” demesi. İdam cezası, suçu ne olursa olsun hiçbir insana verilmez. “İyilik yap denize at, balık bilmezse Halik bilir” düşüncesi.

2007 KPSS: Bir iş yerinde ilk yardım kursuna çağrılan personelin bu kursa karşı verdikleri aşağıdaki tepkilerden hangisi, Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramına göre gelenek ötesi düzeydeki bir gelişimi yansıtmaktadır?

- A) Kursu gideceğim; çünkü bu sayede bir hayat kurtarırsam kahraman olacağım.
- B) Aslında kursa gitmek istemiyorum; ama gitmezsem uyarı alacağım için gideceğim.
- C) Bu kursa gitmek istememiştım; ama beni çağırdıkları için zorunluyum.
- D) İlk yardım öğrenmek umurumda değil; arkadaşlarımdan hepsi gittiği için ben de gideceğim.
- E) **Bu kursa gideceğim; çünkü öğreneceklerim sayesinde bir insanın yaşama şansını artırabilirim.**

6. ÜNİTE - KİŞİLİK GELİŞİMİ

6.1. KİŞİLİKLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1-) Kişilik: Bireyi başkalarından ayıran, doğuştan getirilen (**Mizaç**) ve sonradan kazanılan (**Karakter**) özellikler bütünüdür. Bireyi “O” yapan özelliklerdir.

2-) Huy (mizaç): Kişiliğin biyolojik ve fizyolojik yönüdür. Kişiliğin bu yönü doğuştan getirilir ve değiştirilemez. Sinirlilik, neşelilik, içe dönüklük, dışadönüklük, soğukkanlılık, utangaçlık gibi.

3-) Karakter: Bireyin toplumun sosyal değerlerine uygun davranış gösterme özelliğidir. Yani kişiliğin ahlaki/toplumsal yönüdür. Yaşantıyla çevreden kazanılır ve eğitimle şekillenir. Dürüstlük, sevecenlik, yalancılık, sahtekârlık, sorumsuzluk gibi.

6.2. KİŞİLİK KURAMLARI

- 1- Klasik Psiko-analitik kuram (Sigmund Freud)
- 2- Psiko-sosyal gelişim (Erikson)

6.2.1. PSİKO-ANALİTİK KURAM (S. FREUD)

Freud; kişiliğin belirlenmesinde **ilk çocukluk yıllarındaki (0-6 yaş) yaşantıların önemli** ve belirleyici olduğunu, çocuk yetiştirmede anne-baba tutumlarının da çok önemli olduğunu belirtmiştir. Ona göre normal gelişimin sağlanabilmesi için, gelişimin her döneminde bireyin temel ihtiyaçlarının doyurulması gerekmektedir. Eğer bu temel ihtiyaçlar karşılanmazsa kişilik gelişimi engellenir.

Freud kişilik gelişiminde cinselliği ve bilinçaltı süreçleri temel almıştır. Freud **insanı doğuştan yıkıcı bir varlık** olarak kabul eder.

Freud kişiliği açıklamada; topografik ve yapısal kişilik kuramı, kişilik gelişimini açıklamada ise psiko-seksüel kişilik kuramı kullanmıştır.

6.2.1.1. TOPOGRAFİK KİŞİLİK KURAMI

(Bilinç sınıflaması)

1-) Bilinç (şuur): Bireyin **o an farkında olduğu duyum ve yaşantıların** bulunduğu bölgeye bilinç denir. Bireyin çevresinden (ses) ya da kendisinden gelen (açlık) uyarıların farkında olduğu, tanıdığı, algıladığı yaşantılar bilinç düzeyindedir. Yani bireyin yaptıklarının ve düşündüklerinin farkında olmasıdır.

2-) Bilinç öncesi: Şu anda **farkında (bilincinde) olunmayan**, ancak biraz düşünüldüğünde veya yeterli bir çaba ile hatırlanarak bilinç düzeyine getirilebilen, zihinsel olayları ve yaşantıları içeren düzeydir. **Mesela;** çok eski yıllarda tanıdığınız bir arkadaşınızla karşılaştığınızda hemen onun ismini hatırlayamayabilirsiniz. Onun ismi dilinizin ucundadır, fakat bir türlü çıkartamazsınız. Ancak biraz düşündükten sonra o ismi hatırlayabilirsiniz.

3-) Bilinçdışı (bilinçaltı): Bilinçli algılamamanın dışında kalan tüm zihinsel olayları ve yaşantıları içerir. Bilinçdışı, bireyin farkında olmadığı ancak davranışlarımızı büyük ölçüde etkileyen bastırılmış istekleri, dürtüleri, düşünceleri, duyguları ve yaşantıları içeren bilincin düzeyidir. Kişinin kendi özel çabası ile bilince çağrılanmayan, bilinçlenmesi yasaklanmış yaşantıların tümünü kapsar. Bu yaşantılar ancak özel yöntemler (hipnoz, serbest çağrışım, rüya analizi) ile açığa çıkarılabilir. Freud'a göre rüyalarımız ve dil sürçmeleri bilinçdışının farklı yollarla dışa yansımalarıdır.

Bazı geçmiş yaşantılar, zaman içinde unutulmuş bilinçdışına atılırken, bazı yaşantılarsa toplumsal, dinsel, ahlaki nedenlerle bilinçte bırakılmamış, bastırma veya sansür mekanizması yoluyla bilinçdışına atılmıştır. Yine, toplumun hoş karşılamadığı, yasakladığı isteklerin, dürtülerin, düşüncelerin de bilince çıkarak doyum bulmasına izin verilmemekte veya bastırma savunma mekanizmasıyla bilinçdışında tutulmaktadır.

Freud'a göre, bilinçdışında bulunan istekler ve anılar zaman ve yer tanımsızın eski güçlerini ve enerjilerini sürdürmekte ve çeşitli biçimlerde davranışlar üzerinde etkili olmaktadır. Ancak, bireyler bu etkinin farkında değildirler. Dolayısıyla; bilinç, bilinç öncesi ve bilinçdışı sürekli bir etkileşim içerisinde. Freud, **kişiliğin büyük kısmının (0-6 yaş arasında) bilinçdışında (bilinçaltında) oluştuğunu belirtir.** Freud, Psikanaliz yöntemiyle kişinin bilinçdışındaki sorunlarını gün ışığına çıkararak çözümlemeye çalışmıştır.

6.2.1.2. YAPISAL KİŞİLİK KURAMI

Freud; kişiliğin belirlenmesinde, bilinçdışı güçlerin ve içsel çatışmaların önemli bir rol oynadığı temel düşüncesinden hareketle, yapısal kişilik kuramını geliştirmiştir. Freud'un kişilik kuramı, kişiliğin yapısının **"id, ego ve süperegö"** olmak üzere üç bileşenden oluştuğunu belirtir.

1-) İd (Alt benlik): Kişiliğin ilkel ve temel sistemidir. Kişiliğin tümüyle bilinçdışında olan bileşenidir. Ego ve Süperegö ondan ayrımlaşarak gelişir. Diğer iki sistemin çalışması için gerekli olan gücü id sağlar. İd, İnsanın **biyolojik** yönüdür. İd, ilkel ve doğuştan getirilen (açlık, susuzluk, cinsellik, saldırganlık, acıdan kaçma, korunma gibi) dürtüleri kapsar. İlk 8 ayda "id" tek başına etkisini sürdürür.

İd **haz (arzu) ilkesi'**ne göre hareket eder. İd, hiç geciktirilmeden tüm isteklerinin anında yerine getirilmesini bekler. Düşünce bu kısımda etkili değildir. İd'in kaynağı bilinçaltı dürtülerdir. Kişi çoğu kez bu dürtülerinin etkisinin farkında değildir.

Bireyde doğuştan bulunan iki temel güdü libido (yaşam/cinsellik) ve thanatos (saldırganlık/ölüm) güdüsü id'den doğar. Bunlar ruhsal enerji kaynağıdır.

2-) Ego (Benlik): Kişiliğin ikinci oluşan bölümüdür. 1.5, 2 yaşla birlikte "ego" belirgin hale gelir. Kişiliğin **psikolojik** yönüdür. Ego, id'in karşı konulmaz istekleri ile ve süperegö'nün sınırlayıcı tutumları arasında arabuluculuk yaparak uzlaşma sağlayan, kişiliğin **"yönetici"** organıdır. Yani kişiliğin karar (yürütme) verme organıdır. Bu karar işlemlerini **gerçekçi (mantık)** ilkesine göre yürütür.

Ego; id'in isteklerine doyum bulma çabasını kontrol etmeye ve denetim altında tutmaya çalışır. Egonun gelişmesiyle birlikte çocuk, id'in isteklerinin nasıl, ne zaman ve nerede doyum bulabileceğine karar vererek, bu istekleri duruma göre erteleyebilir, değiştirebilir veya bastırabilir.

Ego, id'in isteklerine gerçekçi bir biçimde doyum bulmaya çalışmakla birlikte, aynı zamanda dış dünyadaki koşulları ve kişiliğin diğer bileşeni olan süperegö'nün isteklerini de dikkate alır. Böylece, ego, id ve süperegö'nün çatışan isteklerini uzlaştırmaya çalışır. Bu nedenle ego, kişiliğin düzenleyici, denge ve uyum sağlayıcı bir bileşendir.

Ego, bilincin her üç (bilinç, bilinç öncesi, bilinçdışı) katmanında da işlevde bulunur. Ego'nun bilinçli ve bilinçdışı olmak üzere iki yönü vardır. Bilinçli yönü ruhsal yapının yürütme organı, karar verme işlevini üstlenirken, bilinçdışı yönü sorunlarla baş edemediği zaman savunma mekanizmalarına başvurma işlevini gerçekleştirir.

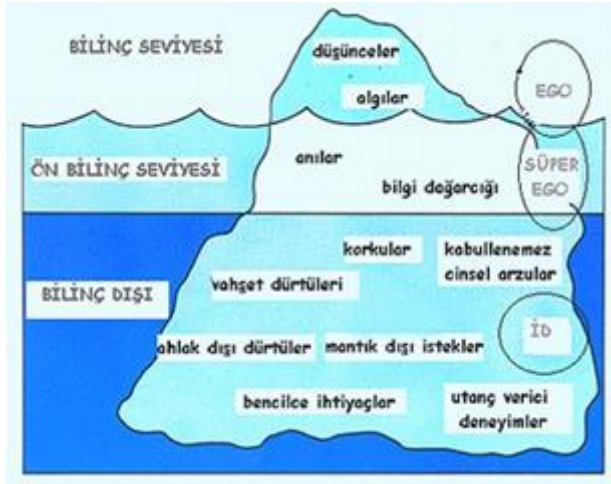
3-) Süperegö (Üst Benlik): Kişiliğin en son oluşan bölümüdür. İlk kez 4-5 yaşlarında ortaya çıkar, fakat 6 yaşla birlikte belirgin hale gelir. Kişiliğin **sosyal/ahlaksal (vicdan)** yönüdür. Çocuğa anne-babası tarafından aktarılan, ödül ve ceza uygulamaları ile şekillenen ve pekiştirilen değerler sistemi süperegö'yu oluşturur. Bu değerler sistemi toplumsal kurallar, gelenek ve görenekler, vicdan ve ahlak kurallarıdır. Ego'yu gerçekçi amaçlar yerine ahlaki amaçlara yöneltmeye çalışır.

Süperegö hazdan çok **kusursuzluğa** ulaşmak ister. Süperegö İd'in isteklerini toplumsal kurallara göre değerlendirir ve çoğu zaman bunları reddeder.

Süperegönün başlıca işlevleri:

- 1) İd'den gelen içgüdüsel dürtüleri (cinsellik ve saldırganlık) bastırmak ve yönlendirmektir.
- 2) Ego'yu gerçekçi amaçlar yerine ahlaki amaçlara yönelmeye ikna etmek.
- 3) Kusursuz (mükemmel) olmaya çabalamaktır.

Bilinç Düzeyleri ve Kişiliğin Yapısı

Yapısal kişilik kuramına göre, sağlıklı ve uyumlu bir kişilik için egonun, id ile süperego'nun istekleri arasında bir uzlaşma ve denge sağlaması gerekir.

Ancak, bazı durumlarda ego, gerekli uzlaşma ve dengeyi sağlayamaz, bunun sonucunda kişilik yapıları arasında çatışma yaşanır ve sağlıklı bir kişilik yapısı ortaya çıkar. Kendisini tehdit altında algılayan ego, yaşanan şiddetli kaygıyı azaltmak, bu kaygıdan kurtulabilmek ve kendisini korumak amacıyla savunma mekanizmalarını kullanır. Savunma mekanizmaları, egonun yaşanan çatışmanın yarattığı kaygıyla başa çıkabilmek ve benlik bütünlüğü korumak için kullandığı çeşitli düşünce, tutum ve davranış biçimleridir.

Kişiliğin bu üç yönü normal şartlarda birbirine karşı çalışmaz. Ego'nun önderliği altında bir ekip olarak birlikte hareket ederler. Sağlıklı bir kişilik yapısı için denetimin egonun elinde olması gerekir. Bu üçünden biri daha baskın olduğu zaman farklı kişilikler çıkar.

Mesela; kişiliğinin süperego'su diğer kişilik bileşenlerine göre daha baskın olan birey; çevresiyle ilişkilerinde sürekli ahlak kurallarını ve değerlerini dikkate alır, tamamen bu kurallara bağlı hareket eder, büyük ölçüde çekingen ve utangaç kişilik özellikleri gösterir, sürekli cinsel arzularını baskı altında tutarak engeller.

Tersi durumda yani id'i baskın olan birey; ahlaki kuralları ve değerleri hiç dikkate almaz, bencilce hareket ederek, uygun olup olmadığına bakmaksızın, isteklerine hemen doyum bulmak ister, ısrarcı olur, başkalarını dikkate almadığı için, çevresiyle ilişkilerinde sürekli uyum sorunları yaşar. Kişiliğinin ego'su baskın olan bireyse sürekli mantıklı, akılcı ve gerçekçi davranışlar sergiler.

6.2.1.3. PSİKO-SEKSÜEL GELİŞİM KURAMI

Freud, kişilik gelişiminde kalıtsal faktörlerin etkili olduğunu savunur. Freud kişilik gelişiminde cinselliği ve bilinçaltı süreçleri temele almıştır. Kişiliğin belirlenmesinde **0-6 yaş** arasının belirleyici olduğunu savunur. Kişilik gelişimini beş dönemle açıklamıştır. Her dönem, belli bir kritik gelişimi kapsamaktadır. Bir dönemdeki ihtiyaçlar yeterince karşılanmadığı veya aşırı karşılandığı takdirde, o döneme aşırı bağımlılık oluşmakta, sonraki aşamada oluşacak kişilik gelişimini engellemektedir.

1-) Oral dönem (0-1 yaş): Ağzı evresi olarak bilinen bu dönemde bebek nesneleri ve çevresini ağızla (emme, çiğneme, ısırma) tanır. **Zevk alma (haz) bölgesi ağızdır.** Bu dönem İd'in egemenliği altındadır. Bebek ihtiyaçları gidermede tamamen dışa bağımlıdır. Doğal dürtülerin doyurulması hemen giderilmesi bebeğin en baştaki beklentisidir. Bebeğin fizyolojik ihtiyaçları karşılanırsa, bebekte dış dünyaya karşı güven duygusu oluşur. Bu dönemdeki saplantının en önemli sebebi, annenin bebeğini emzirmeden vaktinden çok önce veya geç kesmesidir.

Ağız dönemindeki saplantı ve takılmalar tırnak yeme, dedikodu yapma, sigara kullanma, oburluk, alkol, madde bağımlılığına yol açmakta; şizofreni, mani, melankoli gibi ruhsal bozukluklara neden olmaktadır. Birey gelecekte aşırı bağımlı, edilgen, kötümser, saf, kırıcı, aşağılayıcı, oral sadist ve oral mazoşist gibi kişilik özellikleri gösterir. Oral sadist kişi, başkalarına eziyet etmekten hoşlanan kimsedir. Oral mazoşist kişi, acı duymaktan, eziyet görmekten hoşlanan, kendini değersiz ve aşağı gören kimsedir.

2-) Anal dönem (1-3 yaş): Bu dönemde dışkılamanın olduğu organ olan **anüs** haz kaynağıdır. Çocuk, anüsle ilgili eylemlerden (dışkısını tutma ve bırakma) oldukça fazla haz duyarlar. Bu dönemde çocuk kendisini ve çevreyi ilk kez kontrol etmeyi öğrenir. Özdenetimin temellerinin atıldığı ilk dönemdir. Özdenetimin öğrenilmesi çocukta bağımsızlık duygusunu geliştirir. Fakat çocuk özerk davranma konusunda kendi yeteneklerine karşı kuşku ve utanç duyguları da gösterebilir.

Bu dönemin en önemli konusu ise **tuvalet eğitimi (özellikle 24-30 ay arası)** dir. Çocuğun tuvaletiyle ilgili anne-babanın tutumu çocuğun kişiliğini etkiler. Çocukken baskıcı, katı ve titiz tuvalet eğitimi alanlar cimri, inatçı, yıkıcı, kırgın, aşırı düzenli ve aşırı kontrolcü bireyler olarak gelişebilir. Tuvalet eğitimi gevşek, ilgisiz olan bireyler ise vurdumduymaz, dağınık, disiplinsiz ve düzensiz bireyler olarak gelişebilir. Tuvalet eğitimi iyi olanlar yaratıcı, üretken, girişken ve aktif olurlar.

Bu dönemi olumlu geçiren bireylerde; kendini kontrol etme, uyumlu ilişkileri sürdürme, özgürce seçim yapma, özerkliğini sürdürme, yeni denemelere girişme ve işbirlikçi olma özellikleri gelişir.

3-) Fallik (Üretken) dönem (3–6 yaş): Çocuğun ilgi ve haz bölgesi **genital** bölgedir (**cinsel organlardır**). Çocuk cinsel organlarını fark eden, cinsel konulara ilgi gösterip soru soran meraklı bir kişidir. Çocuk **cinsiyet farklılıklarını** bu dönemde görmeye başlar. **Cinsel kimliğin temelleri** bu evrede atılır. **Cinsel gelişim açısından kritik dönemdir**. Çocuk bu kimliği oluşturmak için model arayışı içinde olur ve bu model kendi cinsiyetindeki ebeveyni olur.

Çocuklar, karşı cinsten anne-babasına karşı bilinçli olmayan duygusal, cinsel bir yakınlık ve hayranlık duyarlar ve kendi cinsiyetindeki anne-babasının yerini almak isterler. Ancak bu arzu ve isteklerinden dolayı kendi cinsiyetlerindeki anne-babası tarafından cezalandırılacakları beklentisi çocuklarda kaygıya yol açar. Buna bağlı olarak, erkek çocuklar Oedipus, kız çocuklar Elektra karmaşasını (çatışmasını) yaşarlar.

Oedipus karmaşası; Erkek çocuğun annesine karşı özel bir sevgiyle yaklaşmasıdır. Babasıyla bir yarışa girer. Erkek çocuk bir yandan babasına sevgi duyar onun gibi olmak ister, diğer yandan da ondan nefret eder. Bu yüzden önemli bir çatışma durumu yaşar.

İğdişlik (Kastrasyon) korkusu; Erkek çocukların kız çocuklarında penisinin olmadığını fark edince kendi penisinin de yok olacağını düşünmesidir. Bu korkunun ana nedeni Oedipus karmaşasıdır. Babası tarafından penisinin kesilerek cezalandırılacağı düşüncesi yatar.

Elektra karmaşası; Erkek çocuklarda görülen Oedipus karmaşasının kız çocuklarındaki karşılığıdır.

Hem Oedipus hem Elektra karmaşası çocukların kendi cinsiyetinden ebeveynlerini model almasıyla çözülür. Böylece, çocuklar kendi cinsiyetindeki anne ve babayla özdeşim kurarak cinsel kimliklerini geliştirirler. Bu çerçevede, çocuklar kendi cinsiyetine özgü rolleri, toplumsal kuralları, değerleri, sorumlulukları kavramaya başlar ve böylece **kişiliğin Süperegosu gelişir**. Bu dönemde çocuk **özdeşleşme savunma mekanizmasını** sık sık kullanır.

Bu dönemdeki takılmalar sonucu, zamanı geldiğinde anne babadan ayrılamama, anne babadan ayrıldığında suçluluk duyma, eş seçiminde güçlük yaşama, cinsel sapmalar, cinsel soğukluk, çekingen bir yapıya sahip olma gibi durumlar yetişkinlik yıllarında yaşanır.

4-) Gizil (Latent) dönem (6–11/12 yaş): Cinsel dürtülerde durgunluk söz konusudur. Bu dönem ergenlik öncesi durgunluk ve geçiş dönemidir. Fallik dönemin tersine bu dönemde çocuk cinsel konulardan hoşlanmaz. Enerjisini oyuna ve ders çalışma gibi sosyal ve bilişsel etkinliklere verir.

Bu dönemde çocuklar hemcinslerine karşı yakınlık göstermeye başlarlar, hemcinslerle özdeşim kurular ve hemcinslerle sosyalleşirler. Karşı cinse karşı bir zıtlasma olunur. Çocuklar **yaptıklarıyla övünür, başkalarının beğenisini kazanmaya çalışırlar**. Çevresinden beğeni ve destek alan çocuklar kendini yeterli, güvenli ve becerikli görürler. Bu dönemi sağlıklı geçirenler, ergenlik döneminin sorunları ile daha kolay baş edebilirler. Bu dönemi sağlıklı geçirmeyenler ise aşağılık, yetersiz, tedirgin, içe dönük, güvensiz ve obsesif bir kişilik yapısı geliştirir.

5-) Genital dönem (11/12–18 yaş): Bu dönem **fırtınalı dönem**dir. Daha önceki dönemleri başarıyla atlama bu dönemin birey açısından kolay atlatılmasında önemli bir faktördür. Fallik dönemde görülen cinsel dürtülerden kaynaklanan çatışmalar bu dönemde tekrar ortaya çıkabilir. Bireyin çok hızlı bir fiziksel değişim yaşadığı bu dönemde karşı cinse duyulan ilgi doruğa çıkar. Bu nedenle karşı cins ile arkadaşlık ilişkileri kurulmaya çalışılır. Bu dönemde birey **kim olduğu**, ne olduğu, yaşamın anlamının ne olduğu sorularının yanıtlarını bulmaya çalışır.

Uyarı: Freud'a göre kişilik büyük oranda oral, anal ve fallik dönemde (ilk 6 yıl) oluşur. Kişiliğin gelişimi ergenlik dönemiyle sona erer.

6.2.1.4. BAZI BİREYSEL DURUMLAR

1-) Çatışma: Bir kişinin kendisi için **aynı önem derecesine sahip** iki farklı istek, duygu, düşünce veya ihtimal karşısında kalması sonucu bunlardan hangisini seçeceğine karar verememesi durumudur.

Üç türlü çatışma vardır:

a) Yaklaşma – Yaklaşma Çatışması: İstenen iki durumdan birini seçmek zorunda kalma halimizdir. **Mesela;** bir kişinin, beğendiği 2 parfümden birini seçmek zorunda kalması.

b) Kaçınma – Kaçınma Çatışması: İstenmeyen iki durumdan birini seçmek zorunda kalma halimizdir. **Mesela;** bir kişinin hem hasta olup hem de iğne vurulmaktan korkması.

c) Yaklaşma – Kaçınma Çatışması: Aynı durumun bir istenen bir de istenmeyen özelliğe sahip olması nedeniyle o durumu tercih yapmak zorunda kalması halidir. **Mesela;** bireyin yüzmek istemesi fakat hasta olmaktan korkması nedeniyle kararsızlık yaşaması.

6.2.1.5. EGO SAVUNMA MEKANİZMALARI

Engellenme ve çatışmanın oluşturduğu hayal kırıklığı, gerginlik ve kaygının etkisinden kurtulmak isteyen bireyin, benliğini korumaya yönelik gösterdiği tepkilere savunma mekanizması (uyum mekanizması) denir. Sorunlarla baş edemeyen ego, bilinçdışı yönü sayesinde bu yola başvurmaktadır.

1-) Bastırma (Güdülenmiş Unutma)

Bireyin benliğini rahatsız eden bir isteği, duyguyu veya düşünceyi bilinçaltına bastırarak unutmasıdır. **Birinci savunma mekanizmasıdır.** Diğer savunma mekanizmalarının temelini oluşturur. Kişiyi rahatsız eden bu şeyler; ürkütücü nesne ve olaylar, acı veren ve utanç duyulan anılar, suçluluk duyguları, kişinin kendisiyle ilgili değersizlik düşünceleri vb. dir.

Mesela; İnsanın alacağı borcunu değil vereceği borcunu (kredi kartı, KYK borcu) unutması. Dışçiden korkan birinin dışçı ile olan randevusunu unutması.

2-) Bahane Bulma (Mantığa Bürüme)

Kişinin başarısızlığını, gerçek nedenin dışındaki kabul edilebilir nedenlerle açıklaması veya yaptıklarını mantıklı gösterme çabasıdır. Kendini haklı çıkarma temeline dayanır.

Mesela; Derse geç kalan bir öğrencinin trafiğin yoğun olduğunu söylemesi. Kötü not olan bir öğrencinin sınavda çalışmadığını yerden soruldu demesi. “Kedi uzanamadığı ciğere mundar der.”

3-) Karşıt Tepki Geliştirme (İkiyüzlülük)

Gerçek duygularımızı göstermek için, içinde bulunduğumuz ortam uygun değilse, gerçek duygularımıza zıt olan ama ortama uygun davranışlar sergilememiz olaydır. Yani bir kişinin gerçekte hissettiği duyguların tam aksi davranış göstermesidir.

Mesela; Kardeşini kıskanan birinin çevrede onun koruyucusu gibi davranması. Nefret ettiği patronuna işten atılma korkusu nedeniyle iltifatlar yağdırması. Bir üvey annenin komşularının önünde çocuğuna sevmeyişi halde sevgi gösterileri yapması.

4-) Çarpıtma

Bireyin kendi iç dünyasının gereksinimlerine göre, kendi dışındaki olayları ve olguları gerçekçi olmayan bir şekilde değişikliğe uğratarak açıklama eğilimidir. Bireyin olayları ve olayların sonuçlarını **kendi işine geldiği gibi yorumlaması ve anlamasıdır.**

Mesela; Kötü alışkanlıkları nedeniyle sevilmeyen bir kişinin, “ben çok güzelim, akıllıyım, o yüzden meyve veren ağacı taşlarlar.” diyerek sevilmediğini belirtmesi gibi.

5-) Yansıtma (Projeksiyon) (Başkasını Suçlama)

Yansıtma mekanizmasının iki şekli vardır:

- Birinci şekilde; kişi kendisince olumsuz saydığı özellikleri veya toplumca onaylanmayan, suçluluk duygusu uyandıracak düşünce ve isteklerini başka insanlarda görmesi ya da onlara yüklemek istemesidir. Yani kişi kendisinin kötü özelliklere sahip olmadığını ve bu özelliklerin başkalarında olduğunu söyler.

Mesela; Yalan konuşmayı alışkanlık haline getiren birisinin çevresindeki insanların çok yalan konuştuğunu söylemesi, bencil birisinin çevresindeki insanların bencil olduğunu söylemesi. Rüşvet alan bir memurun “herkes alıyor” demesi.

- İkinci şekilde; kişi yetersizliğinin, başarısızlığının nedenlerini kendi dışındaki eşya, olay veya insanlarda arar, yani burada kişi başkalarını suçlar.

Mesela; Gol yiyen kalecinin arkadaşlarına “bir adamı tutamıyorsunuz” demesi. Bir futbol maçını kaybeden takımın başkanının suçu hakemlerde araması. Alkolik olan bireyin eşine “beni sen bu hale getirdin” demesi.

6-) Gerileme

Kendisi için olumsuz sayılabilecek bir durumla karşılaşan bireyin yaşına uygun olmayan, bulunduğu gelişim dönemine göre daha basit ve önceki gelişim dönemlerine dönerek kendisinden beklenmeyen (özellikle çocuksu) tepkilerde bulunmasıdır.

Mesela; Küçük kardeşini kıskanan bir çocuğun altını ıslatması. Bazı genç kızların, özellikle sevgilileriyle çocuksu konuşması. Yaşlı bir kadının genç kızlar gibi giyinmesi, aşırı makyaj yapması. Birinden borç isteyen ancak alamayan bir yetişkinin küsmesi.

7-) Özdeşim Kurma (Özdeşleşme) (Taklit etme)

Kişi kendisinde olmasını istediği özellikleri (başarı, dış görünüş vb.), bunlara sahip kişilerle özdeşim kurarak sağlamaya çalışması veya başka kişi, kuruluşların başarısından kendine pay çıkarmasıdır.

Mesela; Bireyin başarılı bulduğu kişilere (Atatürk) özenerek onlar gibi olmaya çalışması (giyim, davranış). Bir taraftarın tuttuğu futbol takımının başarısıyla övünmesi.

8-) Hayal kurma (Fantezi, Düş Kurma)

Ulaşılamayan arzulara hayal kurma yoluyla ulaşılarak bir bakıma avunma, telafi etmedir. Burada kişi düş kurma yoluyla kendisini olmasını istediği gibi düşleyerek kendisinde oluşan hayal kırıklığını ve kaygıyı azaltmaya çalışır.

Mesela; Avukat olup hâkim olamayan birisi, hâkim olmayı hayal eder, mahkemelere gider, duruşmalar yapar. Zengin olmak isteyen biri şans oyunlarını oynar ve çeşitli hayaller kurar. Bir gencin, kendini ünlü bir pop sanatçısı olarak hayal etmesi.

9-) Yön (Yer) Değiştirme

Gerçek hedefine yöneltildiğinde benlikçe kabul edilemeyen, kaygı yaratan duygu ve davranışların asıl hedefinden daha az kaygı yaratacak farklı bir hedefe yöneltilmesidir. Yani kişinin, öfkesini ve tepkisini olayın gerçek sebebi olan kişiye değil de gücünün yettiği başka hedeflere yöneltmesidir.

Mesela; Hakeme kızan sporcunun formasını yırtması veya topa vurması. Telefonda babasına kızan gencin telefon ahizesini yere atması. “Eşeğini dövmeyen semerini döver”, “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit” atasözleri.

Uyarı: Yön değiştirme küfür, yıkıcı eleştiri veya dedikodu şeklinde simgesel bir şekle dönüşerek de çıkabilir. Mantıksız gibi görünen korkularımızın, fobilerimizin çoğu yön/yer değiştirmedir. **Mesela;** Atlardan korktuğunu söyleyen çocuk, aslında atları babaya karşı duyulan korkunun yerine geçirir.

10-) Polyannacılık (Tatlı limon, Aşırı İyimserlik)

Bireyin, hayal kırıklığı yaratan durum veya olaya karşı iyi tarafından bakarak kaygıyı azaltmaya çalışmasıdır. Yani her olumsuz durumda olumlu ve iyi yönler görme eğilimidir. Bardağın dolu tarafını görmeye çalışmaktır.

Mesela; Kitap okuma alışkanlığı olmayan birinin gözlerinin bozulmaktan kurtulduğunu söylemesi. Trafik kazası sonucu arabası zarar gören birisi “cana gelen mala gelsin” demesi. Sınavdan kötü alan birisinin, “olsun bu bana bir ders oldu” demesi gibi.

11-) Saplanma

Kişiliğin bazı yönlerinin gelişiminin belli bir düzeyde durması ve olgunlaşmanın gerçekleştirilememesi durumudur. Freud’a göre bunun temel nedeni Fallik evreye saplanıp kalmadır ve saplanma kişiliğin daha çok duygusal yönüyle ilgilidir. Ayrıca saplanmada çocukluk yıllarında doyurulmamış bir ihtiyacın sonraki dönemlerde doyurulmaya çalışılması vardır.

Mesela; Çözemediği bir problem karşısında hep oturup ağlayan bireyin durumu. Bazı insanlarda anneye aşırı bağlanma nedeniyle evlenememe. Yetişkin olduğu halde oyun oynamayı seven bireyin çocukluk dönemindeki oyunları oynamaya çalışması.

12-) Yüceltme

Toplumca onaylanmayan ilkel nitelikteki dürtü ve isteklerin (saldırganlık ve cinsellik) doğal amaçlarından çevrilerek, toplumca onaylanan etkinliklere (sanat, spor) dönüştürülmesidir. Burada toplumca onaylanan etkinliklere yönelilen alan ile doyurulmamış asıl motivler (dürtüler) arasında bir bağ vardır. Yani asıl güdüye benzer bir alan ile bu güdüler doyurulmaya çalışılır.

Mesela; Saldırganlıktan hoşlanan birisinin gidip asker, polis, boksör olması. Kendini teşhir etmeyi seven birisinin manken olması. Çocuğu olmayan bir kadının kreşlerde gönüllü olarak çalışması. Benlikte kaygı uyandıran aşırı cinsel dürtülerin şiir, roman yazarak, ressam olunarak yüceltilmesi.

13-) Yadsıma (İnkâr etme, Reddetme)

Benlik için tehlikeli olarak algılanan, sıkıntı ve kaygı yaratabilecek bir gerçeği yok saymak veya görmezden gelmektir. Birçok olumsuz deneyimlerimizi bilinçaltına atmakla kalmayız, aynı zamanda bunları hiç yaşanmamış gibi yok sayarız. Öfke, kızma en çok yadsınan duygulardır.

Mesela; Öfkesi beli olduğu halde bireyin öfkeli olmadığını söylemesi. Bireyin ölüm döşeğindeki annesinin öleceği fikrini kabul etmemesi. Sınavda kopya çekerken yakalanan bir öğrencinin kopya çekmediğini söylemesi.

14-) Ödünleme (Telâfi)

Kişinin kendisindeki bir eksiklikten dolayı veya bir alandaki başarısızlığından dolayı hissettiği eksikliği veya ezikliği başka bir alanda (başka bir faaliyetle) başarılı olma çabasıyla telâfiye çalışmasıdır.

Ödünleme mekanizması, üstün olma ve beğenilme (sosyal güdü) ihtiyacının herhangi bir şekilde engellenmesi sonucunda ortaya çıkar. Yani bu mekanizmanın temelinde daha çok **aşagılık kompleksi** yatar. Birey bu durumda sosyal güdüsünü (üstün olma ve beğenilme), başka bir alanda aşırı çaba göstererek doyurmaya çalışır. Bu aşırı çaba tepkileri olumlu da olabilir olumsuz da olabilir.

Mesela; Ufak tefek, çelimsiz bir çocuğun okulda derslerde aşırı çaba sarfetmek yoluyla kendini göstermeye çalışması (olumlu) veya okulda derslerde başarısız olan öğrencinin aşırı yaramaz olma yoluyla ilgiyi üzerine çekmeye çalışması (olumsuz).

Eksikliğin ya da yetersizliğinin (boyu kısa olan, kilolu olan, bir kolu olmayan, kör veya sağır olan) etkilerini doğrudan gidermek yerine, kişi bir diğer yönünü geliştirerek ya da ilgiyi bir diğer yönüne çekerek de bu eksikliğini ödünleyebilir. Özellikle bedensel kusurlar ilk başta ödünlenir.

Mesela; Derslerinde başarısız olan birinin okul futbol takımında başarılı olmaya çalışması. Çirkin bir bayanın karşı cinsle olumlu ilişkiler kuramaması nedeniyle evlenememesi ancak bu eksikliğini akademik alanda üstün başarı sağlayarak profesör olup telafi etmesi. Şişman bir adamın esprili olmaya çalışması. Âşık Veysel’in körlük nedeniyle hissettiği eksikliği ozanlıkla kapaması.

6.2.2. PSİKO-SOSYAL GELİŞİM (ERİKSON)

- ✓ Erikson, Freud'dan etkilenmiştir. Freud'un kuramını geliştirmiştir. Erikson, kuramında libidoya (cinselliğe) daha az önem vererek egonun ve sosyal güçlerin önemine değinmiştir.
- ✓ Erikson, Freud'dan farklı olarak kişilik gelişiminde, **biyolojik etmenler**den çok **sosyo-kültürel etkenlerin** etkisini kabul etmiştir.
- ✓ Freud normal dışı davranışlar üzerinde dururken, Erikson daha çok normal davranışlar ve sağlıklı gelişim üzerinde durmuştur.
- ✓ Erikson, Freud'dan farklı olarak, kişilik gelişiminde sadece yaşamın ilk yıllarının (0-6 yaş) önem olmadığını, tüm yaşam boyunca kişilik açısından önemli olduğunu ve kişiliğin yaşam boyu devam ettiğini ileri sürmektedir.
- ✓ Erikson, Freud'dan farklı olarak, **insanın doğuştan yıkıcı değil akılcı-yapıcı bir varlık** olduğunu ileri sürmüştür.
- ✓ Erikson'a göre benlik gelişimi, belirli zaman dilimleri içerisinde biyolojik temelli ve aşamalı olur (**epigenetik ilke**). Her zaman bölümünde (evrede) kişilik, belli gelişim özelliklerini kazanmakta, sorunları çözmekte ve her evreye ait psikososyal kriz konularını atlatmaktadır.
- ✓ Freud'a göre belli bir dönemde ortaya çıkan sorunlar veya sağlıklı şekilde atlatılamayan bir dönem, sonraki gelişim dönemlerini de etkiler ve bunlar sonraki dönemlerde telafi edilemezler. Erikson'a göre ise birey yaşam boyunca, gelişim dönemlerinin her birinde farklı bir çatışma durumu (**psikososyal kriz**) yaşar. Bir dönemdeki kriz atlatılmazsa sonraki dönemlerde de devam eder fakat uygun çevre koşullarının oluşması halinde çözüme kavuşturulabilir. Yani **gelişim krizleri sonraki dönemlerde telafi edilebilir**. Ancak **bunun tersi de mümkündür**. Yani uygun zaman diliminde kazanılan bir özellik, ilerleyen süreçte olumsuz çevre koşulları nedeniyle kaybedilebilir.
- ✓ **Aşamalı oluşum (Epigenetik) ilkesi:** Her bireyin kendine özgü önceden belirlenmiş bir taban planı vardır. Bireyin (kişiliğin) parçaları bu taban plana göre belli bir zamana ve sıraya göre gelişir.

Her dönem kendisinden sonra gelen dönem için bir basamak oluşturur ve bir dönem önceki dönemlerin etkisi ile biçimlenir. Önceki dönem sonraki dönemlerde gelişecek olan çekirdek özellikleri içinde taşır. Böylece kişilik gelişmesi, yaşamın ilk günlerinden başlayarak birbiri üzerine binen ve birbirini hazırlayan basamaklardan ilerleyerek oluşur. Bu oluşum süreci içinde her dönemin kendisine özgü gereksinimleri, tamamlanacak görevleri, çözülecek sorunları, özgül bunalımı vardır.

Normal kişilik gelişmesi bu gereksinimlerin zamanında karşılanması, sorunların çözülmesi, görevlerin uygun zamanda tamamlanması, bunalımın atlatılması ile gerçekleşir.

6.2.2.1. PSİKO-SOSYAL KURAM DÖNEMLERİ

1-) Temel güvene karşı güvensizlik / Bebeklik dönemi (0-1 yaş): Bu dönem, Freud'un **Oral** döneminin karşılığıdır. Sağlıklı kişilik gelişiminde ilk olarak bireyin kendisine, başkalarına ve dış dünyaya güven oluşturmaları önemlidir. Bu nedenle **ilk kazanılması gereken özellik güven duygusudur**.

Bu dönemde etkili olan sosyal çevre anne-baba veya onun yerine geçen bakıcısıdır. Bu dönemde bebekler yakın çevresindeki bu bireylere bağlanma eğilimini göstermektedir. Yakın çevredeki anne-babaya veya bakıcıya bağlanma, güven duygusunu etkileyen faktörlerin başında gelmektedir.

Temel gereksinimlerinin karşılanmasında tamamen dışa bağımlı olan bebeği, anne-babası veya bakıcısı yeterince besler, sevgi ve ilgi gösterir ve de onu korursa bebek kendini güvende hissedecektir.

Güven duygusu, bebeklerin temel ihtiyaçları (ilgi, sevgi, beslenme, temizlik gibi) **aynı kişiler tarafından, düzenli, tutarlı, sürekli ve zamanında karşılanması** halinde oluşur. Böylece bebekte güven duyguları (ve dolayısıyla da **umut** duygusu) gelişmeye başlayacak; bebek hem kendine hem çevresine karşı güven duyacaktır. Daha sonra da birey bu güven duygusunu tüm yaşamına genelleyecektir. **Mesela;** güven duygusuna sahip olan birey, yeni kazandığı üniversiteye gittiği zaman, yeni ortamdaki arkadaşlarıyla hemen iletişim kurabilecek ve ortama kolayca uyum sağlayabilecektir.

Tersi durumda ise güvensizlik duygusu gelişecektir. Temel güven duygusundan yoksun olarak yetişmiş çocuklar, ileriki yaşamlarında sosyal ilişki kurmaktan kaçınan, çekingen, kaygılı, kararsız ve kendine güvensiz olma gibi kişilik özellikleri geliştirirler.

Uyarı: Güven duygusu yaşamın ilk bir yıllık süreci için kritik dönemdir.

2-) Özerkliğe karşı kuşku ve utanç / İlk çocukluk dönemi (1-3 yaş): Bu dönem, Freud'un **Anal** döneminin karşılığıdır. Bu dönem oyun dönemi olarak da adlandırılmaktadır. Çocuğun yürümeye ve konuşmaya başlaması ile annesine/bakıcısına olan bağımlılığı azalır. Çocuk çevreyi tanımaya ve uyum sağlamaya çalışır. Çocuk özerk bir şekilde davranıp bağımsız eylemlerden zevk almaya başlar.

Çocuğa kendi eylemlerini kontrol etme imkânı verilmesi ve bu tür eylemlerinden dolayı çocuğun ağır şekilde cezalandırılmaması çocuktaki özerklik duygusunun gelişmesini sağlayacaktır. **Kendi kendine yemek yeme, eşyalarını toplama, giyinme ve soyunma, giysisini seçme, kendisiyle ilgili konularda söz hakkı verme gibi davranışlarda çocuğa izin ve destek verilmelidir.** Böylece çocukta bağımsızlık duygusunun temelleri atılır.

Anne-babanın aşırı kısıtlayıcı, koruyucu ve cezalandırıcı olması, çocuğun kendi kapasitesi hakkında kuşkuya düşmesine ve utanç duymasına neden olacaktır. Ayrıca çocuk çekingen olma, kendi başına karar alamama, saldırganlık gibi davranışlar gösterecektir. İleriki yaşamlarda görülen bağımlı (ipotek) kimlik, inatçılık, cimrilik-eli açıklık, düzenlilik-düzensizlik bu dönemde geçirilen yaşantıların sonucudur.

2013 KPSS: Üç yaşındaki Can, annesinden kendisine omlet yapmasını ister. Annesi Can'a omlet hazırlarken Can da mutfak tezgâhının önüne çektiği taburenin üstüne çıkar. Annesine "Sana yardım etmek istiyorum. Yumurtaları ben kıracağım." der.

Can'ın bu isteği, Erikson'un psikososyal gelişim kuramına göre aşağıdaki kavramlardan hangisiyle açıklanır?

- A) Üretkenlik B) Girişimcilik
C) Kendine güven D) **Özerklik**
E) Çalışkanlık

2012 KPSS: Birgül'ün annesi; bazen ona bir zarar gelir diye, bazen de yapamaz, beceremez diye Birgül'ün yapacağı birçok işi kendisi yapar ve onun yapmasına izin vermez.

Annenin bu aşırı koruyucu tutumu, Birgül'ün öncelikle hangi kişilik özelliğini kazanmasını engeller?

- A) Yeterlilik B) Çalışkanlık C) **Özerklik**
D) Özsaygı E) Verimlilik

3-) Girişimciliğe karşı suçluluk / Okul öncesi dönem (3-7 yaş): Bu dönem, Freud'un **Fallik** döneminin karşılığıdır. Çocuk bu dönemde, belli amaçlara yönelik girişimler başlatır ve sorumluluk almayı ister. Çocuk çevresinde olup bitenlere daha duyarlı ve meraklı hale gelmiştir. Çocuk çevresindeki olayları anlayabilmek için **sık sık sorular sorar, keşfetmeye ve araştırmaya yönelik bir takım girişimlerde bulunmak ister.** Çocuğun sorularına anlayabileceği şekilde gerçekçi, net ve açık cevaplar verilmesi gerekmektedir.

Keşfetme ve araştırmaya yönelik girişimlerde çocuk enerjisini çeşitli etkinliklerle ortaya koymak ister. Fakat ciddi düzeyde artan girişkenlikle birlikte, problemleri davranışlarda da bir artış görülür. Çünkü bu dönemde çocuğun kas-zihin koordinasyonu yeterince sağlanamamış ve ahlaki sistemi yeterince gelişmemiştir. Bu nedenle çocuğun var olan enerjisinin olumlu hedeflere yöneltilmesi önemlidir.

Çocuğu sorduğu sorular yüzünden azarlamak, cezalandırmak ya da uygun cevaplar vermemek ve araştırma çabalarının önüne geçmek çocuktaki girişimcilik duygusunu köreltecek ve kendini suçlu hissetmesine neden olacaktır. Böylece çocuk kendi kabuğuna çekilecektir. **Mesela;** "evin bir köşesinde duran eski radyoyu gören Hasan'ın içinde ne olduğunu merak ederek radyoyu sökerek incelemesi" girişimcilik duygusudur.

4-) Başarıya karşı aşağılık/yetersizlik duygusu / İlkokul dönemi (7-11 yaş): Bu dönem, Freud'un **Gizil (Latent)** döneminin karşılığıdır. Bu dönemde çocuk **bir şeyler üretmek, yaptığı işlerde başarılı olmak, yaptığı işlerden beğeni toplamak, çevresi tarafından takdir edilmek isteyecektir.** Yaptığı işlerde başarılı oldukça kendisine güven (akademik özgüven) duyacak, kendisine olan güveni arttıkça da çalışma ve başarılı olma güduları artacaktır. Aksi halde aşağılık ve yetersizlik duygularına kapılacaktır.

Çocuğu başkalarıyla kıyaslamak, çocuklardan ilgi-yetenek alanlarının dışında başarı talep etmek, gelişim düzeylerine uygun olmayan sorumluluklar vermek olumsuz benlik gelişimine sebep olur.

Bu nedenle sonuca değil, çocuğun yaptığı çabaya vurgu yapmak, çocuğa ilgi, yetenek ve gelişim düzeylerine uygun sorumluluklar vererek cesaretlendirmek gerekmektedir.

2007 KPSS: Bir sınıf öğretmeni, öğrencilerin görsel sanatlar dersinde bazı araç ve gereçleri kullanarak bir şeyler oluşturma girişimlerini desteklemektedir. **Öğretmenin bu desteği başarıya karşı-yetersizlik** döneminin olumlu sonuçlanmasına yardım içindir.

5-) Kimliğe karşı kimlik-rol karmaşası / Ergenlik dönemi (11/12-18 yaş): Bu dönem, Freud'un **Genital** döneminin karşılığıdır. Ergenlik dönemini kapsar. **"Ben kimim" sorusunun sorulduğu ve kimlik arayışının yoğunlaştığı dönemdir.** Yani bu dönemde benlik gelişimi söz konusudur. Benlik; bireyin kendine ait duygu, düşünce ve değerlerinin toplamıdır. Olumlu benlik geliştirmek bu dönemin en öncelikli ihtiyacıdır. Bu dönemde birey, ya bir kimlik kazanır ya da kimlik (rol) karmaşası yaşar.

Birey kendi ilgi ve yetenekleriyle ilgili uyumlu bir kimlik duygusu geliştirmişse, gelecek yaşamıyla ilgili kararlarını başarılı şekilde vermeye başlamış, kendine özgü bir değerler sistemi oluşturarak kişisel ve mesleki planlar oluşturabilmiş demektir. **Kimlik krizi** ise, bireyin bu türden kararlar alamamış ve gelecekle ilgili herhangi bir plan yapmamış olmasıdır.

Ergen bireyin, kimlik kazanma sürecinde toplumca genel kabul görmüş değer ve amaçlarla karşı karşıya kalması, geçirdiği hızlı fizyolojik değişimlerle baş etmek zorunda olması, aileden bağımsızlık kazanma isteği ve cinsiyetine uygun roller edinmesi, önemli bir sorun teşkil eder. Çünkü bunlar ergenin düşünsel ve duygusal yapısında, köklü bir değişime sebep olur.

Ergen birey, kimlik kazanma sürecinde çevresinde güvendiği kişileri model olarak alır. Ergenin sağlıklı bir şekilde kimliğini kazanmasında, çevresinde uygun model alabileceği yetişkinlerin bulunması önem taşır. Ayrıca ergen birey, kendini toplumda kabul ettirmek amacıyla akran arkadaş gruplarına yönelir. En yoğun ilişki kurduğu kişiler akran gruplarıdır. Bu nedenle akran grupları içinde sevilen ve yetişkinler tarafından onaylanan ergenler, kimlik gelişiminde başarılı olurlar. Aksi halde ergen, kimlik/rol karmaşası yaşar.

2007 KPSS: Lise son sınıfta okuyan Ayşe, küçük yaştan beri mühendis olmayı istemekte ve üniversite planlarını buna göre yapmaktadır. Ancak, babası mühendisliğin kadınlara uygun bir meslek olmadığını öne sürerek Ayşe'yi, kadınlara daha uygun olduğunu düşündüğü öğretmenlik gibi bir meslek seçmeye teşvik etmektedir. Mühendis olma isteğini babasının desteklememesi nedeniyle, Ayşe ne tür bir meslek seçeceği konusunda kararsızlığa düşer. **Ayşe'nin bu kararsızlığa düşmesi rol karmaşasına örnektir.**

6-) Yakınlığa karşı uzaklık (yalnızlık, yalıtılmışlık) / Genç-İlk yetişkinlik (18-35 yaş): Bu dönemde birey, kimlik arayışı (kazanma) çabalarını aşmış artık çevresindeki kişilerle yakın ilişkiler kurmaya, dostluk ve sevgi ilişkilerine girmeye ve sorumluluk almaya hazır hale gelmiştir. Ergenliğe göre çevresiyle daha iyi ilişkiler kurabilme seviyesine gelmiştir.

Bu dönemde birey, **karşı cins ile geleceğe ve evliliğe yönelik yakın ilişkiler kurmayı ister.** Aynı zamanda bu yaşta kendi kişiliğine ve yeteneğine uygun **meslek seçme isteğini de taşır.** Eğer birey evlilik, arkadaşlık kurma veya meslek seçimi gibi konularda başarısız olursa, yakın ilişkilere geçemiyor ise yalnızlığa düşer ve insanlardan uzaklaşır.

2004 KPSS: 20 yaşındaki Arzu kimsenin samimiyetine inanmadığı için karşı cinsle ilişki kurmakta zorlandığını söylemektedir. **Erikson'a göre Arzu'nun bu sorunu Yakınlık-uzaklık dönemindeki bir aksamadan kaynaklanmıştır.**

7-) Üretkenliğe karşı durgunluk / Orta yetişkinlik dönemi (35-65 yaş): Bu dönemde **birey, üretken ve yaratıcıdır.** Birey gerek kendisi için (anne-baba olmak, çocuk yetiştirmek), **gerekse çevresi ve toplum için yararlı işler yapmak** ister. Bu dönemde bireyin üreticilik işlevini yerine getirmesinde, **genç kuşaklara rehberlik etmesi** de önemli bir yer tutar. Üretken olamayan bireyde hiçbir işe yaramama duygusu gelişir. Birey, durgunluk dönemine girer, çevresine karşı kayıtsız kalır ve aşırı bireyselleşir.

2013 KPSS: 50 yaşındaki İsmail Bey, çocuklarıyla ve yeğenleriyle birlikte zaman geçirmekten hoşlanan, onların gelişimlerine olumlu katkılar yapan biridir. **İsmail Bey'in bu davranışı üretkenlikle açıklanır.**

2004 KPSS: Atatürk'ün **"Öğretmenler! Yeni nesil sizlerin eseri olacaktır."** ifadesi Erikson'un bireyin yaşam sürecindeki **Üretkenliğe karşı durgunluk gelişimsel göreviyle örtüşür.**

8-) Ego (Benlik) bütünlüğüne karşı umutsuzluk / İleri yetişkinlik-Yaşlılık dönemi (65 yaş ve üstü): **Emeklilik dönemidir.** Bu dönemde birey, **geçmişini, yani tüm yaşamını gözden geçirir; bir nevi yaşam muhasebesi yapar.** Verimli ve dolu bir yaşam geçirmiş, yaşamsal amaçlarına ulaşmış olduğunu hisseden bireyler benlik bütünlüğüne ulaşırlar. Bu sayede birey güvenli, mutlu, çevresine ve kendine faydalı, sevgi dolu bir yapıya sahip olurlar. Böylece birey ölümü daha kolay kabullenebilmektedir.

Aksi durumda ise, hayatını boşa geçirdiğine inanan birey, hayatında değişiklik yapmak için çok geç olduğunu düşünür. Bu nedenle kendine güvensiz, uyumsuz, sevgiden mahrum bir yapıya sahip olurlar ve ölümü kabullenmekte zorluk çekerler.

2012 KPSS: 70 yaşındaki Hüseyin Dede sinirli, hırçın ve mutsuz birisidir. Sürekli evdekilere bağırır, çağırır ve hiçbir şeyden memnun olmaz. Mutsuzluğunun nedeni olduklarını düşündüğü için devamlı çevresindekileri suçlar. **Hüseyin Dede'nin bu psikolojik durumu umutsuzlukla açıklanabilir.**

2007 KPSS: Yaşamının son dönemlerinde, geçmişine dönüp baktığında **"keşke"** sözcüğünü çok kullanan ve yapmış olduğu seçimlerden memnuniyet duymayan bir birey, **Benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk krizini yaşamaktadır.**

6.2.3. BAĞLANMA KURAMLARI

1. Etholojik Kuram (Bağlanma Kuramı) (Bowlby)

Bowlby'e göre özellikle 0-1 yaş döneminde bebekler yakın çevresindekilere bağlanma eğiliminde olmaktadır. Bowlby'e göre bağlanma, “belirli bir kişiye karşı, özellikle stresli durumlarda yakınlık arama ve sürdürme eğilimi tarafından oluşturulmuş sürekli, duygusal bir bağlıdır.”

Bağlanma, biyolojik temelli olan bir yakınlık ve ilişki kurma isteğidir. Yani öğrenilmemiş bir sosyal davranıştır. **Üç türlü bağlanma** vardır.

a) Güvenli Bağlanma: İhtiyaçları tutarlı, düzenli, zamanında karşılanan bebeklerin bağlandığı modeldir. Bebeğin bağlandığı bireye güvenin esas olduğu, **sağlıklı duygusal bağlanma**dır. Güvenli bağlanan bebek, anneden bir süreliğine ayrı kalma konusunda hiçbir sıkıntı çıkarmaz, onun tekrar geri döneceğini bildiği için duyduğu gerilim normal seviyede olur. Yani üzülür, ağlar; anne geri gelince onu sıcak karşılar, sevinir, onunla etkileşim kurmaya çalışır, ancak hırçın davranmaz. Güvenli bağlanan bebekler, anneyi daima bir yabancıya tercih ederler. Fakat yabancılarla da rahat iletişim kurabilirler.

2003 KPSS: Kreşin kapısında annesinden onu öperek ayrılan ve kreşte arkadaşlarına ve öğretmenine hemen uyum sağlayan bir çocuğun davranışı aşağıdaki bağlanma türlerinden hangisine bir örnektir?

- A) Kaçınan **B) Güvenli** C) Kaygılı
D) Kuşkulu E) Saplantılı

b) Güvensiz-Kaçınan Bağlanma: Bebekle yeterli kadar ilgilenilmemesi, bebeğin ihtiyaçlarının yeterli kadar karşılanmaması veya düzensiz karşılanması sonucu bu bağlanma modeli oluşur. Bebek artık iletişimin gerekliliğine inanmaz. Annesi onu terk ettiğinde bir sorun yaşamaz, tepki de göstermez; yani ağlamaz, umursamaz görünür. Annesi geri geldiğinde, bir tepki ya da onunla gitme eğilimi de göstermez. Anneyle etkileşim kurmaktan kaçınır. Kendi kendine yetebilmeye aşırı önem verir.

c) Güvensiz - Çelişkili (İkircikli, Dirençli, Kararsız) Bağlanma: Annenin bebeğini sık sık yalnız bırakması yüzünden, bebek her an yalnız kalacağı (terk edileceği) endişesini taşır. Bu nedenle bebek, ayrılık durumuna direnç gösterir ve ayrılmak istemez. Bağlandığı kişiler ortamdan ayrılırken aşırı üzüntü ve öfke duyar, döndüğünde ise ya ona sınıksı sarılır ya da onu iterek, döverek, huzursuzluk çıkararak tepkilerini gösterir. Yani bebek fiziksel teması eş zamanlı olarak hem arar, hem de buna direnir. **Mesela;** kucağa alındığında bebek ağlayabilir, aşağıya inmek için de öfkeyle tepinebilir.

d) Örgütlenmemiş (Yönlendirilmemiş) Bağlanma:

Bebekler, ayrılık durumunda bazen belli bir davranış kalıbı göstermezler. Bazen yabancı durumlarda kaçınan ve çelişkili bağlanma türlerinin bir karışımı olan bu bağlanma tipini gösterir. Bebek karmaşa ve endişe içinde afillanmış yani kararsız tepkiler gösterir.

2. Yetişkin Bağlanma Stilleri

Bartholomew ve Horowitz (1991), Bowlby'nin kuramına dayanarak, benliğe ve başkalarına ait zihinsel modellerin olumlu ve olumsuz olma durumlarının çaprazlanmasından oluşan, dörtlü yetişkin bağlanma stilini geliştirmişlerdir.

	Benlik Modeli (Kendini Algılama)	Başkaları Modeli (Diğerlerini Algılama)
Güvenli	Olumlu	Olumlu
Saplantılı	Olumsuz	Olumlu
Kayıtsız	Olumlu	Olumsuz
Korkulu	Olumsuz	Olumsuz

a) Güvenli Bağlanma:

“olumlu benlik” + “olumlu başkaları”

Bu bağlanma stiline sahip olan kişiler **sağlıklı bir kişilik yapılanmasına** sahiptir. Hem kendilerine hem de diğer insanlara duydukları saygı ve güven yüksektirler. Güvenli bağlanma stili, kişinin ileri yaşamında içten, samimi ve uzun ilişkiler kurabilme, tutarlı davranışlar sergileme, doğal olma, iyi niyet ve yaşama karşı pozitif bir bakış açısı takınmak gibi beceriler olarak kendini gösterir.

Güvenli bağlanan bireylerin, başkalarıyla kolaylıkla yakın olumlu ilişki kurdukları ve bu konuda daha az kaygı yaşadıklarını, başkalarının onayına daha az gereksinim duyduklarını ve dolayısıyla da özerk kalmayı başarabildiklerini belirtmişlerdir.

b) Saplantılı Bağlanma:

“olumsuz benlik” + “olumlu başkaları”

Bu bağlanma stiline sahip olan kişiler başkalarına karşı olumlu duygular beslerken aynı duyguları kendi benliğine göstermezler. Kendilerini değersiz hisseder ve sevmeye değer görmezler.

Saplantılı bağlanma stiline sahip kişilerdeki **en belirgin özellik kendine güven eksikliğidir;** hem reddedilmekten hem de terk edilmekten korkarlar.

Eksik olan güven duygusunu başkalarına bağlı olarak, başkalarının boyunduruğunda onlara hizmet ederek tamamlamaya çalışırlar. Reddedilmek ve terk edilmek bu tarz bireyler için katlanılması güç bir durumdur. Bu nedenle ilişkilerinde kendilerini kanıtlama eğilimi gösterirler.

c) Kayıtsız Bağlanma:**“olumlu benlik” + “olumsuz başkaları”**

Kayıtsız bağlanma stiline sahip kişiler olumlu benlik algısı oluşturmak için özerkliklerine oldukça önem verirler, yakın ve sosyal ilişkilerde bağımlı kalmayı reddederler. Bu nedenle bu kişiler, edilgen olarak yakın ilişkilerden kaçınırlar. **Bağımsızlığa aşırı değer verirler**, yakın ve sosyal ilişkilerin çok da önemli olmadığına inanırlar. Bunun sonucu hayatın kişisel olmayan alanlarında da (iş yaşamı, boş zamanları faaliyetleri) belli bir şahsa bağlı olmayan boyutlarına odaklanma eğilimi vardır.

d) Korkulu Bağlanma:**“olumsuz benlik” + “olumsuz başkaları”**

Güvenli bağlanmanın tersine korkulu bağlanma stiline sahip bireyler kurduğu ilişkilerde **hep güven sorunu yaşarlar**. Reddedilmek ve incinmek gibi duygulardan kaçma amacıyla **ilişkilerine hep bir mesafe koyarlar**. Duygularını ifade etmekten, içten ve samimi ilişkiler kurmaktan kaçınırlar.

Sosyal temas ve yakınlık isterler, fakat başka kişilere güvensizlik ve reddedilme korkusu yaşadıkları için sosyal onaya karşı aşırı bir duyarlılık gösterirler. Bu bireyler, reddedilme ihtimalini ortadan kaldırmak için sosyal ortamlardan ve yakın ilişkilerden kaçarak incinmemeyi güvence altına almaya çalışırlar.

6.2.4. KİMLİK STATÜLERİ

a) Başarılı kimlik statüsü: Başarılı kimlik statüsündeki birey, kimlik krizini başarıyla atlatmış, kendine özgü değerler sistemi geliştirmiş, gelecek yaşamına ilişkin planlar yapmış ve kendi kararlarıyla bir kimliğe bağlanmayı gerçekleştirmiş bir ergendir. Ergen, verdiği kararların doğru olduğuna inanan ve kararlarından dolayı memnun olan bir bireydir. Diğer insanların da kendilerini kabul ettiklerine inanırlar.

b) Ertelenmiş veya Askıya alınmış (moratoryum) kimlik: Kimlik krizini atlatamamış (yani halen kimlik bunalımı yaşayan) ve çözüm yolu bulamayan bireylerin sahip olduğu kimliktir. Bir kriz yaşanmasına rağmen herhangi bir seçeneğe bağlanma olmamıştır. Bu nedenle kimlik oluşumu askıya alınır ve bir **kararsızlık, erteleme, bekleme dönemine** girilir.

Birey, kalıcı tercihlerde bulunmadan önce bazı sosyal rolleri denemiş ve bazı nedenlerle kimlik tercihini ertelemiştir. Ergenlik döneminde görülen umursamazlık, boşvermişlik, vurdumduymazlık, hedefsizlik moratoryumun başlıca belirtilerindendir.

Mesela; genç kızların erken yaşta evlenmek istemeleri, erkeklerin erken askere gitmek istemeleri.

c) Bağımlı (İpotekli, Erken Bağlanma) kimlik:

Birey, kimlik krizi yaşamaz. Çevresindeki olanakları araştırmaz. Birey, **kendisiyle ilgili önemli konularda karar alma girişiminde bulunmaz**. Kimlik konusundaki tüm kararları anne-baba veya otorite olarak kabul edilen diğer kişiler alır. Yani birey, kendi kimliğiyle ilgili başkasının verdiği kararları kabul etmiştir; bu nedenle **kimlik arayışına girmez**; kendisi için belirlenen kimliğe girer.

Mesela; bireyin istemediği halde babasının istediği siyasi partiye oy vermesi, sevmediği halde anne-babasının seçtiği kişi ile evlenmesi.

d) Dağınık (Kargaşalı) Kimlik:

Bu kimlik statüsündeki bireyler **bir kimlik krizi (kimlik bunalımı) yaşamazlar**. Meslek ve rol seçimleriyle ilgili bir güdüler ve endişeleri de yoktur. Bu nedenle bu tip bireyler bir kimliğe bağlanmaktan kaçınırlar. **Kimlik edinme konusunda ciddi bir girişimleri olmadığı gibi, bu durum onları rahatsız da etmez**. İçinde bulunduğu grupları ve kararlarını sık sık değiştirir ve kararsız davranışlar sergiler. Etkileşimin ve yönlendirmenin zayıf olduğu ailelerde görülür.

6.2.5. DİĞER KİMLİK STATÜLERİ

a) Ters kimlik: Kimlik oluşumunda ergenin çevresi tarafından kabul edilmesi önemlidir. Ters kimlik, ailesi ve sosyal çevresi tarafından **olumlu kabul görmeyen** bireyin, **ailesi ve sosyal çevresi tarafından istenmeyen bir kimliği seçmesidir**. **Mesela;** ateist bir ailenin dindar oğlu, savcının suçlu oğlu.

b) Gölgelemiş kimlik: Ailesi ve sosyal çevresi tarafından **baskı altında tutulan bireyin, onların istediği davranışları, rolleri (kimliği) istemeyerek seçmesidir**. **Mesela;** Demet mühendislik bölümünü tercih etmek ister, fakat ailesi onun öğretmen olmasını isteyip bu yönde baskı yapar ve Demet, bu baskı sonunda öğretmenliği tercih eder.

Uyarı: İpotekli kimlikte ergen kendisiyle ilgili kimliği diğer insanların vermesini kendi isteğiyle (baskı yokken) kabul ederken, Gölgelemiş kimlikte ise birey istemeyerek (baskı sonucu) kendi kimliğini seçmek zorunda kalır.

Sandra Bem'in Cinsiyet Rollerini Yaklaşımı

- a) Kadınsı (dişil):** Kadınsı özellikleri daha çok, erkeksi özellikleri daha az taşıyanlardır.
- b) Erkeksi (eril):** Erkeksi özellikleri daha çok, kadınsı özellikleri daha az taşıyanlardır.
- c) Androjen:** Hem kadınsı hem de erkeksi özellikleri taşıyanlardır.
- d) Belirsiz (farklılaşmamış):** Ne kadınsı ne de erkeksi özellikleri taşıyanlardır. Her iki cinsiyet özelliklerini belirgin olarak taşımayanlardır.